

TOPLUM BİÇİMLERİ BOYUNCA EŞİTLİK-EŞİTSİZLİK KAVGASI

Alâeddin ŞENEL*

Özet: Yazıda genel olarak, toplumların yapısında görülen gelişmeler, tarihsel sosyolojik bir yaklaşımla eşitlikçi-eşitsizlikçi ilişkilere bakılarak ele alınmaktadır. Değişen toplum biçimlerine koşut olarak, insanların eşitliği eşitsizliği ile ilgili görüşler ve tartışmalar üzerinde durulmaktadır. İrdeleme, insanın ve toplumun organik (biyolojik) evrimi temelleri üzerinde yükseltilen kültürel evriminin niteliğinden ve verilerinden başlatılmaktadır. İlkel komünal eşitlikçi topluluklarda (komünal geçim etkinliklerinin kadın-erkek işlevsel işbölümü ürünü statü (konum) farklılaşması dışında) eşitsizlikçi kurumlara yol açmadığı gözlemlenmektedir. Buna uygun olarak, topluluk yapısının niteliği hakkında "eşitlikçi kararlı denge yasası" saptamasında bulunmaktadır. İlkel topluluklardan uygar topluma geçişte, kadınların bitkisel, erkeklerin hayvansal besin üretiminde uzmanlaşmaları gözlemlenmektedir. Bunun uzantısında, yerleşik çiftçi-göçebe çoban toplulukları arası savaşı ilişkilerin sonucunda, toplumun eşitsizlikçi sınıflı yapı kazanacağı bir yola girdiği belirtilmektedir. Göçebe çobanların yerleşik çiftçiler üzerinde egemenlik kurmalarıyla, toplumsal artı aktarımından (sömürüden) beslenen ekonomik, toplumsal, siyasal farklılaşmaların (dolayısıyla eşitsizliklerin) sınıflı uygar toplumun temellerini atışı gösterilmektedir. Toplumun yapısındaki farklılaşmaların bu noktada durmayıp (ilk olarak Mezopotamya kent devletlerinde görülen bir gelişmeyle) tapınağa bağlı profesyonel kapıkulu dinci düşünürlerin görünüşüyle, düşünsel farklılaşmaya ulaşması incelenmektedir. İnanç üreten-tüketen farklılaşmasının ürünü bir dinsel ideoloji ile sınıflı, devletli, ideolojili uygar toplumun eşitsizlikçi yapısının tamamlanışı işlenmektedir. Eşitsizlikçi sınıflı toplum yapısının, kast, zümre, sınıf farkları biçiminde kendini gösteren çeşitlemelerine değinilmektedir. Sınıflı toplumların üstyapısal gelişmelerinin, "Yaratan Tanrı" - "kul insan" eşitsiz ilişkisi örneğine uygun olarak kurulan insanların eşitsizliği inancının tektanrıcılığa dek geliştirilişi izlenmektedir. Toplumda görülen, değişen toplum biçimlerine koşut olarak ortaya çıkan sınıf savaşlarına eşlik eden insanların doğuştan eşitliği - eşitsizliği tartışmaları eksenini çevresinde döndürülen ideolojik savaşlarla göz atılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Eşitlik, Toplumsal artı, Üretim girişimleri

Equality-Inequality Struggle Throughout Social Formations

Abstract: The article addresses, in general, developments in social formations through a historical-sociological approach with reference to relations of equality and inequality. Parallel to changing social formations, it examines views and debates concerning equality of and inequality among human beings. Examination starts out from the nature and facts of cultural evolution that in turn rests upon the organic (biologic) evolution of humanity and society. It is observed that primitive communal and equalitarian communities did not lead to non-equalitarian institutions (reserving from differences in status which itself derives from gender wise division of labour in communal subsistence activities). Accordingly, the "law of equalitarian stable balance" is inferred for such communities. In transition from primitive communities to civilized society, it is observed that women are specialized in food production from plants whereas men from animals. Then, as a result of warlike relations between settled farming communities and nomadic herding people, society takes a route to unequal and class divided formation. Upon the hegemony of nomadic herding people over settled farmers, there emerges economic, social and political differentiation and thus inequalities driven by the transfer of social surplus (exploitation) where we also see the foundations of modern class-divided societies. Differentiation in social formation does not stop at this point and (as seen first in Mesopotamian city-states) continues with the emergence of temple-based professional religious thinkers which denotes differentiation in thinking as well. The non-equalitarian nature modern society with its classes, state and ideology is supplemented specifically with a religious ideology coming out of the division between those who produce beliefs and others who consume these. The article also touches upon the varieties of non-equalitarian society as manifested in class, caste and status differences. The article follows developments in the superstructure of class societies from the belief in inequality of human beings based on inequality between "The God, the Creator" and "Man as Servant" to monotheism. The article also takes a look at ideological struggles over equality-inequality that accompany class struggles corresponding to successive model of production.

Key words: Equality, Social surplus, Modes of production

1. Organik Evrimden Kültürel Evrime

Canlının, zamanımızdan üç-dört milyar yıl önce yeryüzünde görünmesinden başlayıp, üç milyon yıl kadar önce Homo cinsinin türlerine varan gelişimi, "organik evrim" süreçleriyle gerçekleşmiştir. "Kültürel evrim" ise, ilk maddesel araçlarını yontan ve onların simgelerini kafalarında yaratan ilk insan topluluğu (araçlarını arkeolojik buluntularda gösteremeyeceğimize göre) varsayımı ile başlatılabilir. İnsan canlısına özgü "kültür" bu noktada ortaya çıkmış, "kültürel evrim"¹ süreci işlemeye başlamıştır. Süreç, insan topluluklarının maddesel araçları ile onlara koşut geliştirilen simgesel araçlarının², bir yandan sayılarının artıp, bir yandan karmaşıklaşması yönünde süregelmiştir. Öyle ki, söz konusu süreçte, kalıntılarından gidilerek kafada canlandırılabilen ilk insan topluluklarının, sayısı onu aşmayan araç takımının bugün onmilyonlara varan niceliğe ve niteliğe ulaştığı ileri sürülmektedir.

Toplumsal evrimi de içeren geniş anlamıyla kültürel evrimin insanın yaşam biçimini oluşturup, değiştirip geliştirmesinde kuşkusuz ("biyolojik evrim" de denen) organik evrimin de payı vardır. Onun, kültürel evrim atılımının gerçekleştirilmesi olanağını yaratan önemli bir rolü olmuştur. Organik evrim, insan öncesi canlı türlerini dikilen, boş kalan kollarıyla ve elleriyle araç kullanıp araç yapabilen, sonsuz denebilecek bellek ve çağırışım yetisi kazandıran neokorteksli beyne sahip canlıyı, insanın eşğine getirip bırakmıştır³.

Ondan sonra insanın evrimi durmuş mudur? Hayır ama, insanın yaşamını etkilemesi bakımından, ağırlığının göz önüne alınmaya değmeyecek denli azaldığı söylenebilir.⁴ Gerçekten, önemli mutasyonların oluşup insan popülasyonlarına yerleşmesi yüzbinlerce yılı bulabilmektedir. Buna karşılık, yaygınlaşması binyıllara, yüzyıllara, hatta onyıllara sığdırılabilen kültürel evrim atımları, insan yaşamının değişip gelişmesinin asıl itici gücünü oluşturmuş bulunmaktadır.

Bu olgunun, bu gerçeğin kavranması, toplulukların ve toplumların yapılarının, eşitlikçi ya da eşitsizlikçi biçimler almasının nedenlerinin anlaşılmasında büyük önem taşır. Aynı biçimde, eşitlik ve eşitsizlik tartışmalarının anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde yaşamsal önemdedir. Büyük öneminin anlaşılması için bir örnek yeter:

Yeryüzünde görünüşü, genetik araştırmalara dayanılarak zamanımızdan 150-200 binyıl öncesine konan Çağdaş Tipte Homo sapiens türünün iskelet

fosilleri eksiksiz olarak derlenmiştir. İlk insan topluluklarının kemiklerinden, çok eksik de olsa çıkarılabildiği kadar gen dizileriyle genomu da saptanabilmiştir. Onlarla iskeletimiz ve genomumuz arasında (özellikle de kafatasının biçimi ve beyin kutusunun sığası bakımından) hemen hiç bir anlamlı farklılık (uzmanlarınca bile) gösterilebilmiş değildir. Buna karşılık, o dönemin, geçim biçimi asalak toplayıcılık (hatta belki bir de leşiyicilik) olan popülasyonları ile günümüz Homo sapiens toplumlarının yaşam biçimleri arasındaki fark şaşırtıcıdır. Bu gerçeklikten gidilerek varılabilecek sonuç, milyonlarca, bilemedin yüzbinlerce yıl öncesinin "ilkel komünal" yaşam sürdürdükleri düşünülen toplayıcı takımlarından günümüzün küresel kapitalist endüstri ve bilişim toplumu yaşamına ulaşılması yolunda (herhangi bir önemli organik evrimsel değişimin rolünden söz edilemezken) gerçekleştirilen tüm evrimci ve devrimci gelişmelerin kültürel evrimin ürünü olduğudur.

Bu gerçek, ırklar arası doğuştan, kalıtsal, genetik eşitsizliklerin bulunduğu kuramlarının, savlarının belini kırıcı ağırlıktadır. Daha yakın daha somut bir örnekle ırksal eşitsizlikçi görüşlere şu vuruş yöneltilebilir: Zamanımızdan, çok değil, üç dört yüzyıl önce, Afrika'da Yenitaş Çağı (Neolitik) teknoloji ve kültür düzeyinde bir yaşam sürdüren Siyah toplulukların insanları sömürgecilerce yakalanıp köle konumuna indirilmişlerdi. Kendilerine insanca davranılmadığı gibi kölelere uygun görece işlerden başkasını yapamayacak geri zekalı varlıklar sayılmışlardır.⁵ Köleliğin (1850'lerde) yasaklanmasını izleyen yüz yıl içinde Siyahlar, çağlar atlayarak, sporda, sanatta, bilimde, politikada Beyazlar ile yarışabilecek noktalara gelebilmişlerdir. Bu olgu, yalnız ırklar değil, dil, din, cinsiyet grupları arası, aynı grupta kişiler arası doğuştan eşitsizlik düşüncelerinin de sorgulanması gereğini göstermektedir.

Her ne nedene dayandırılırsa dayandırılırsın, her ne amaçla ileri sürülmüş olursa olsun, insanlar arasında doğuştan kültürel eşitsizlik savları, genel olarak, "kültürel evrim" olgusuna ve kavramına ters düşmektedir. Ayrıca biyoloji, genetik, psikoloji, sosyoloji bilimlerinin verileriyle uyuşmamaktadır. Gerçekten, çok iyi bilindiği gibi, genler yalnızca fizyolojik niteliklerimizi denetleyip, onda bile bebeği (beslenme gibi) çevresel etmenlerle birlikte etkilerler. Bundan öte genlerle tek bir duyu (örneğin bebeğin biyolojik annesinin ya da babasının parmağını kestiğinde duyduğu acı) tek bir duygu (örneğin kedi köpek sevgisi) tek bir düşünce (örneğin "yaşamak güzel be kardeşim!") tek bir değer (örneğin "emeğe

saygı”) geçirilemez. Düşüncenin genlerle geçirilemediği gerçeği, gözümüzün önünde: Düşünceleri bir insandan ötekine, ana babadan bebeğe geçirmenin aracı sözcüklerdir. Hiç bir bebek kafasında biyolojik ana babasından edindiği, genleriyle kalıtıldığı sözlerle, dil ile doğmaz. Sözcükleri de ilk düşüncelerini de kendisini yetiştirenler kimselerse onlardan, onların konuştuğu dille birlikte öğrenir.

Öyleyse genler ne işe yarar? Üzerinde duyuların, duyguların, düşüncelerin, alınıp algılanıp, işlenebileceği biyolojik altyapıyı hazırlar. Duyuları alabilecek, duyguları, düşünceleri üretebilecek organları belirler. Kısacası, organik evrim türümüze duyu ve düşünce organlarımızı kazandırmıştır. Kulağımızda, beynimizde (türümüzden, ırkımızdan, soyumuzdan, ana babamızdan kalıttığımız seslerle, sözlerle düşüncelerle doğmayız. Sesleri duyup çıkarabilecek, duyu, bilgi işleyip duyu algılayabilecek, düşünce üretebilecek “gizilgüçlerle” doğarız. Dünyaya, duyu algılama, düşünme “yetileri” ile geliriz. Onların kullanılması, yönlendirilmesi, geliştirilmesi, yani “yetenek” biçimine dönüştürülmesi, genlere değil doğal, toplumsal ve kültürel çevreye ve beslenmeye bağlıdır. Yeteneklerimizi insanlığın kültürel evriminin, kültürel birikiminin, kültürel kalıtının⁶ bize aktarılma koşullarına göre, başta içinde doğduğumuz sınıflara, eğitildiğimiz kurumlara bağlı olarak ediniriz. İster zanaat, ister sanat, ister bilim alanında olsun, yetelerimizin yeteneklere dönüştürülmesi ya da dönüştürülememesi, o ya da bu yöne yöneltilmesi, bir yöndeki o ya da bu gelişme hızı ve derecesi, doğum sonrası koşullara göre belirlenir. “Doğuştan yetenekli” ya da “doğuştan üstün yetenekli” gibi yargılar, insanlığın kendisi hakkındaki bilgi birikiminin bilimsel bilgi düzeyine ulaşmadığı (örneğin dinsel inançlar düzeyinde kaldığı) dönemlerin ürünüdür. Organik evrim ile kültürel evrimi bilinçli bilinçsiz karıştırmanın sonucudur. Böyle yanılgılar insana, topluma, tarihe yalnızca sınıfsal konumlardan bakılıp, gerçekliğin egemen sınıfların dar bakış açılarından algılanıp, bilinçli bilinçsiz olarak sınıfsal çıkarlar yönünde yorumlanmasının ürünüdür.

Öte yandan bugün, yeryüzünün tüm toplumlarında ve topluluklarında, büyük toplumsal/kültürel farklılıklardan, çeşitliliklerden öte, büyük eşitsizliklerin varlığı yadsınamaz. Sıra bu eşitsizliklerin kaynaklarına, gelişmelerine, sonuçlarına ve (gelebilirse) çözümlerine geldi.

2. İlkel Komünal Eşitlikçi Topluluklar

Araç yapılıp kullanılan ilk avcı ve toplayıcı insan popülasyonlarından başlayıp, bitkisel ve

hayvansal besin üretimiyle geçinen toplulukların yeryüzünde görülüşüne dek geçen süre, “ilkel komünal topluluk” dönemi olarak adlandırılır. Kabaca İ.Ö. 10. binyıl dolaylarından uygarlığın (yani kentli sınıflı, devletli, ideolojili eşitsizlikçi toplumların) İ.Ö. 4. binyıl dolaylarında doğuşuna dek uzanan süre ise “ilkel topluluktan uygar topluma geçiş dönemi” olarak nitelenebilir.

Aşağı paleolitik kültür evresi: Komünal geçim etkinlikleri, eşitlikçi ilişkiler

Arkaik Tipte Homo sapiens türüne göre zamanımızdan bir milyon yıl kadar öncesinden, Çağdaş Tipte (Modern) Homo sapiens türü göz önüne alınırsa iki yüz binyıl öncesinden, on beş binyıl öncesine kadar uzanan dönemde insan popülasyonlarının ilkel komünal eşitlikçi topluluk düzeninde yaşadıkları düşünüyor.⁷ Bu dönemin Aşağı paleolitik (Taşçağı) evresinde (Z.Ö. (Zamanımızdan önce) 1 milyon - 500 bin arasında kalan) ilkel taş araçlarından başka dolaysız veriler elimizde yok. Bu durumda kalıntılardan (örneğin iskelet fosillerine yansıyan erkek dişi irilik farklılığı gibi fizik antropoloji verilerinden) dolaylı çıkarsamalara başvuruluyor. Bir başka dolaylı çıkarsama, geçim biçimleri avcılık, toplayıcılık ve (takasa, pazara yönelik olmayan) geçimlik balıkçılık olan kültürel evrim düzeyiyle varlıklarını yirminci yüzyıla dek sürdürebilmiş “çağdaş ilkel topluluklar” örneklerinden yapılabiliyor.⁸

Böylece yapılan kuramsal rekonstrüksiyonlarla, insanlığın ilkel topluluk kültürel evrim düzeyindeki topluluk yapısının olası özellikleri ortaya çıkarılmış bulunuyor. Buna göre “tarihsel ilkel topluluklar” 20-100 kişi arası kişiden oluşan takımlar olarak göçer yaşam sürmüşlerdir. Avcılık, toplayıcılık, balıkçılık geçim etkinlikleri, genellikle kolektif yürütülmüştür. Bitkisel ve hayvansal besin üretimine başvurulmadan, doğadaki hazır besin kaynaklarından, birlikte yararlanılmıştır. Doğal kaynakları kişisel sahiplenme koşulları yoktur. Sonuçta, “topluluk” olarak adlandırılan ya da “takım” denen örgütlenme biçimine sahip avcı, toplayıcı, balıkçı popülasyonların eşitlikçi bir toplumsal yapı geliştirip sürdürdükleri görüşü, çoğu tarihçi, antropolog, toplumbilimci tarafından benimsenmiştir. Eşitlikçi yapıdan amaç, kolektif geçim etkinliklerinin bulunması, özel mülkiyetin, sınıfların, siyasal farklılaşmanın bulunmamasıdır. Topluluk içinde genelde yüzyüze, “eşitlikçi ilişkiler” vardır. Ancak, cinsler, yaş grupları arasında “eşitsizlik” olarak nitelenebilecek farklılıklar görülebilir. Ayrıca “av önderi” ve “sihirci sağaltıcı” (örneğin şaman) gibi saygınlık sağlayan konumlarda (statüler de) bulunmuş olmalı. Ama bu konular, tam zamanlı

uzmanlık alanları ve babadan oğula geçirilebilen (kalıtsal) kurumlar bulunmayacağından, saygınlıktan öte getirisi olmayan türdendir. Giderek artırılan, topluluğun öteki üyeleri üzerinde her alanda erke (yöneten-yönetilen siyasal farklılaşmasına, sınıflaşmaya) dönüştürülen türden olmasa gerektir.

Kadın-erkek arasında cinsel işlevsel farklılaşmadan öte bir işbölümüne ve bunun saygınlıkta yarattığı eşitsizliğine gelince, karmaşık sorundur. Kökleri organik (biyolojik) evrimsel geçmişlere dayanır. İlk Homo sapiens topluluklarının fosil kalıntılarında günümüz insanların iskeletlerine dek görülen, erkeklerin daha iri olup, kadın ile erkeğin farklı fizyolojilere sahip buldukları yadsınamaz.⁹ Ama bunu daha sonraki toplumsal kültürel evrim evrelerinde görülen cinsel eşitsizliklerin, ayrımcılığın nedeni (erkeğin doğuştan üstünlüğü) ürünü görmek yanılmaktır. Böyle göstermek ise yanılmaktır.

Cinsiyetler arasındaki genlerle belirlenen (doğuştan) fizyolojik farklılıklar, ileride görülecek kültürel farklılıkların doğrudan nedeni değildir. Ama bu farklılıkların üzerinde geliştirilebileceği fizyolojik temelleri sağlamıştır. Somut durumları belirtmek gerekirse, cinsel işlev farklılaşması ürünü olarak kadınların gebelik, emzirme, bebek taşıma gibi işleri, kolektif av etkinliklerine katılmalarını az çok engellemiş görünür. Avcılık geçim etkinliklerinin kadın-erkek birlikte yürütmesi yerine, zamanla bu işi erkeklerin üstlendiği anlaşılıyor. Böyle bir alışkanlık, görenek, gelenek yoluyla anlaşılan, avcılık, erkek kültürünün tekeline bırakılmıştır. Kadına, avcılık öncesinin kadın-erkek ortak geçim etkinliği olan toplayıcılığı sürdürmek ve onu bir kadın kültürüne dönüştürmek kalmıştır.

Geçim etkinliklerinde topluluk içi, cinsler arası bu işbölümü, sahip olunan dünya görüşüne göre, bir üstünlük-aşağılık konusu, bir eşitsizlik olgusu sayılabilir. Ama farklı bir dünya görüşüyle, kadının sofraya bitkisel besin erkeğin hayvansal besin katkısı yolunda algılanabilir. Bu yolda kadının "ev" erkeğin "av" işlerinde uzmanlaştığı bir ortak yaşam olarak bile karşılanabilir. Kadın ile erkeğin geçim etkinliğinde ve yaşam biçiminde birbirini destekleyen bir bütünleşme işlemi sayılarak "eşdeğer" etkinlikler olarak yorumlanabilir. Bu yolda feministler, kadının katkısının daha fazla ve daha yaşamsal olduğu gerçeğine dayanarak, kadından yana eşitsizlikçi yorumlara gidebilmektedirler.

Tarihsel ilkel toplulukların insanların kendileri hakkında bunlara benzer düşünceler ve savlar

geliştirmiş olmaları olası görünmüyor. Hatta onların eşitlik eşitsizlik kavramlarına ya da değerlerine sahip olmayabilecekleri ileri sürülür.¹⁰ Saygınlık, cinsiyetten çok yaşa (deneyime, bilgi birikimine) dayandırılmış olabilir. Statü (konum) farkları "av önderi" ve "sihirci-sağaltıcı" için söz konusu olsa da, bu kimseler ortak geçim etkinliklerine katıldıklarından (tam değil) "yarı zaman uzmanları" sayılırlar. Uzmanlıklarını (hatta sihirciler bile) soylarına geçirip kalıtıllaştırıp eşitsizliği artırmış görünmezler. Çağdaş avcı topluluklardan yapılabilecek analogiyle, av önderinin güçten düşünce, başarısız olunca önderliği bırakması, işinin bir gereğidir. Sihirci yetiştirme ise, sihircinin oğlunu değil, topluluğun çocukları arasında ötekilerden farklı görülen (ender) bir çocuğun yönlendirilmesiyle sağlanmış görülüyor.¹¹

Bu çözümler bizi şu sonuçlara götürür. Tarihsel ilkel (komünal) toplulukların (çağımızdaki benzerleri gibi) "kabaca eşitlikçi" bir toplumsal yapıya sahip oldukları neredeyse kesin. Böyle eşitlikçi bir yapının insanlığın geçmişinin en uzun dönemi boyunca sürdürüldüğünü de biliyoruz. Sürdürülmesinin nedeni, üretici güçlerin bir "toplumsal artı" sağlanabilecek verimlilik düzeyine ulaştırılamaması üzerine kısır döngüye düşülmesiydi. Böyle bir gerçeğin arkeolojideki kaydı, Z.Ö. 1 milyon yıl öncesi kalıntılarında karşılaşılan, beşi onu aşmayan "araç takımı". Onun altı yüz bin yıl boyunca neredeyse aynı sayıda kalıp geliştirilememiş olması. Kısacası, ilkel komünal popülasyonların durağan topluluk yapısıdır.¹²

Bu, insan-doğa ilişkilerinde karşılaşılabilen (açlık, hastalık, doğa güçlerinin hışmına uğrama gibi) sorunlara, katlanmaktan öte çözümler geliştirilemediği anlamına gelir. Eşitlikçi toplumsal yapının insanın kültürel evrimi bakımından böyle olumsuz sonuçları yanısıra olumlu sonuçları da görülmüş. Örneğin eşitlikçi, dayanışmacı, paylaşımcı yapı, üyelerinin olanaklarını aynı amaçlar ve ortak eylemler için esirgemediği ortaya koymasını, yiyeceklerin son lokmasına dek bölüşülebilmesini sağlamış olmalı. Böylece kim bilir kaç popülasyon (kuraklık gibi) doğal (ileri teknoloji toplulukların saldırısı gibi) toplumsal yıkımlarda yok olup gitmeden yaşar kalabilmiştir.

İlkel komünal topluluklarda topluluğun kadınları arasında, erkekleri arasında ve çocukları arasında eşitlikçi ilişkilerin geliştirilip sürdürüldüğü söylenebilir. Kadın-erkek ilişkilerindeki eşitsizlikse, organik evrimsel cinsel işlev farklılaşması doğrultusunda geliştirilen sonraki kültürel evrimsel eşitsizliklerle çok çok artacaktır. Örneğin sonrasının mülkiyet, (ekonomik farklılaşma) savaş, siyasal farklılaşma

gibi farklılaşmaların yol açtığı, giderek açılan bir eşitsizlikçi uçurumla karşılaştırıldığında komünal toplumdaki cinsler arası eşitsizlik çok küçük kalır. Tarihsel ilkelerin, eşitsizlikçi topluluklarda görülen sürekli yarışma, sürtüşme, kavga ilişkilerinin arttığı eşitsizliklerin yol açtığı mutsuzluklardan uzak sevgi, dostluk, dayanışma ilişkileri geliştirdiklerini varsayabiliriz.

Eşitlikçi kararlı denge yasası

Tüm bunlar göz önüne alındığında, ilkel komünal topluluğun işleyişinin "eşitlikçi kararlı denge yasası" kavramıyla nitelenebileceğini sanıyorum. Şöyle ki, emeğin (toplumsal artı üretme gizil gücüne ulaşılmasına yetmeyen) düşük verimlilik düzeyi artı üretebilmesini engellemiştir. Besin sağlamada bir topluluğun ötekini artı üretmeye zorlaması da söz konusu olamazdı. Artıya el konarak kimi toplulukların ya da sınıfların emeği sömürülemezdi. Böylece toplumsal eşitsizlikler yaratılıp, sürdürülüp, geliştirilmezdi. Kolektif emekle sağlanan besinlerin gereksinime göre bölüşülmesi dayanışma etiğini geliştirmiştir. İkel komünal topluluk, altyapısıyla (geçim etkinlikleriyle) üstyapısıyla (dayanışma, bölüşme göreneğiyle) içten ve dıştan gelebilecek değişirici, geliştirici etkilere dirençliydi.

Şöyle ki, topluluk içinde bir kişinin ya da bir ailenin, yeteneği ya da rastlantı ürünü olarak ötekilerden fazla besin sağladığını varsayalım. Fazlalıklar, gereksinimi olanlara (istenmeden) verilir. Topluluğun geleneği, göreneği (değerleri) kişileri bunu gönüllü yapmaya yönlendirir. İkel komünal toplumun insanı, ilerde kendisi aç kalınca ötekilerin yardımına koşacaklarını bildiği için, vermemezlik etmez. Diyelim ki vermedi, her zaman şansı yaver gitmez vermediklerini biriktiremez. Biriktirdi, vermedi; fazla besini depolama olanağı yoktur. Depoladı, bilinir, birileri gelip ister. Gene de vermedi, kınanır, dışlanır. Ya da deposu yağmalanır. Yağmalanmadı (pazar ekonomisi yoktur) satamaz. Para (yoktur) nakite dönüşürüp ekonomik erk edinemez. Erkine erk katamaz. Ekonomik erkini öteki erklerle, örneğin siyasal erke dönüştüremez.

Orta Paleolitik Kültürler: Kolektif eşitlikçi yaşam ipuçları

İkel komünal topluluk döneminin Orta Paleolitik kültür evresi Z.Ö. (Zamanımızdan Önce) 50 bin - 50 bin arasıyla sınırlandırılır. Söz konusu evreden kalma arkeolojik buluntular, araç takımının elliye aşan bir sayıya ulaştırıldığını gösteriyor.¹³ Bu, ondan elliye, beş kat artış gibi görünürse de, dört yüz elli

beş yüz bin yıllık bir süre göz önüne alındığında büyük bir gelişme sayılmaz. Onların durağan yapısı sürmüş sayılabilir. Onların "eşitlikçi" niteliğinde durağanlıklarıyla uygun olarak önemli bir değişme görülmemiştir.

Orta Paleolitik kültürlü yerlerden biri, ilkel topluluk döneminin kültürünün sürmesi yanı sıra onun eşitlikçi yapısını yansıtır niteliktedir. Rusya'da Molodovo I arkeolojik kazı katmanında, mamut kemiklerinden yapılmış konutlardan oluşan, geçici oldukları sanılan kamp yeri yerleşkeleri ortaya çıkarılmıştır. Bunlar, 10x15 metrelik alanlarda içinde, yanyana 15 kadar ocağın bulunduğu konutlardır.¹⁴ Böyle bir olgudan, 15 kadar aileden oluşan grup içinde komünal (dolayısıyla eşitlikçi) bir yaşam sürdürülmüş olabileceği sonucu çıkarılmıştır.

Yukarı Paleolitik Avrupa uzman avcı toplulukları: Konumlarda eşitsizlik bölüşmede eşitlik

Yukarı Paleolitik, İ.Ö. 50 - 15 bin yılları arasına yerleştirilen tarihler arasında, Kuzey Avrupa'da yaşanan bir kültür düzeyine verilen addır. İnsanlığın kültürel evriminde durağanlıktan çıkılıp bir kıpırdanmayı yansıttığı yorumları yapılmaktadır. Dolayısıyla kimi uzmanlarca toplumsal yapılarında eşitsizlik belirtileri aranmaktadır. Dördüncü Buzul Çağı koşullarında ve kutup altı bölgede yaygınlaşan Yukarı Paleolitik kültürlü topluluklar avcılıkta uzmanlaşmışlardı. Buzul eteği sulak tundraların bol otlaklarının iri otobur (yaban atı, mamut, rengineyiği gibi megafauna) memeli sürülerinin uzman avcı geçim biçimli asalaklarıydılar. Bu koşullarda (kemik yığınlarının bolluğuna bakılırsa) "artı besine" ve (mağaralarda bıraktıkları resimlere bakılırsa) boş zamana sahip olabilmış görünürler. Buna dayanılarak, toplumsal yapılarında eşitsizliğin gelişmeye başladığı söylenebilir mi?

Arkalarında bıraktıkları arkeolojik kalıntıların bir grubu, mağara ve kaya resim ve gravürleridir. Zamanımızdan 30 binyıl ile 15 binyıl öncesi arasına yayılan bu tür buluntuların çeşitli yorumları yapılmıştır. Binlerce hayvanın, ancak yüz kadar insanın çizilip, hemen hiçbir bitkinin ve (güneş gibi) doğa güçlerinin çizilmediği saptanmıştır.¹⁵ Hayvanlar, topluluk yöneticisi, hiç değilse aile patriarkını temsil etmeyecek denli gruplar oluşturmuş çizimlerle gösterilmiştir. Aralarında bizon başlı, kuyruklu çizilmiş (anlaşılan bizon postu giyinmiş) kişinin erkek olduğu (cinsel organından) besbelli. Elindeki, yay değilse müzik aracı. Şaman ya da av sihiri yöneticisi olduğu yorumlanıyor. Öyle ise, resimler av sihiri törenlerini yansıtıyor demektir.

Öte yandan megafauna sürüleri ardında sürecek avcı (resmi çizilmiş olmasa da) av önderliğini gerektirir. Ama av önderliği, yaşlananın yerini başkasının alacağı düşünülürse, bir ailenin kalıtsal (yönetimsel) ayrıcalığının gelişmesine elverişli değildir. Bu nedenle (av töreni sihircisiyle birlikte konumu yükselse de) saygınlığını topluluğun da yöneticisi (şefi, kabile başkanı) olma noktasına dönüştürmüş görünmez. Öte yandan, çağımızın ilkel avcı topluluklarıyla ilgili etnografik veriler, avcı topluluklarda güçlü bir bölüşme geleneğinin varlığını göstermektedir.¹⁶ Böyle bir gelenek onların büyük av yetenekleriyle birleştirilince bölüştürülebilecek çok bol av eti sağlanmış olmalı. Bölüşmenin Yukarı Paleolitik topluluklarda da tüm eşitlikçi sonuçlarıyla bulunduğunu varsayabiliriz. Bunlardan çıkarılabilecek sonuç uzman avcı topluluklarda bile şeflik düzeyinde bir siyasal farklılaşmanın (yöneten-yönetilen eşitsizliğinin) bulunmuş olmayacağıdır.

Yukarı paleolitik topluluklardan kalma bir başka buluntu kategorisi "Venüsler" denen yontucuklardır. Bunlar, şişman ya da gebe kadınları gösteren objelerdir. Venüsler'in en doğru yorumu (av nedeniyle doğal ölümlerin neredeyse görülmediği bir durumda, ortalama yaşamın elliye ender bulduğunu gösteren kemik fosillerine bakılırsa) doğum darboğazını gebe kadın biçimli muskalarıyla aşma umudunun ürünleri olduğudur. Sihirsel bir düşünüş ve kültür döneminde onları, dinsel kültürün yaratısı "tanrıçalar" olarak yorumlamak doğru değil. Hele matriarşi düzeni ürünü görmek, avcılığın egemen geçim biçimini oluşturduğu toplumsal yapılarda erkeğin başrolüne ve av silahı donanımına uygun düşmeyen bir yorum olur.

3. İkel Topluluktan Uygur Topluma Hazırlık

Evresi Topluluklarının Yapısı ve Olası Düşünüşü

İnsanlık tarihinin toplumsal ve kültürel evriminde, arkeolojide "Mezolitik" ve "Neolitik" diye adlandırılan (zamanımızdan 15 binyıl ile 5 binyıl arasına yerleştirilen) kültürler saptanmıştır. İkisi birlikte, "eşitlikçi ilkel komünal topluluktan eşitsizlikçi uygar toplumlara hazırlık evresi" oluşturmuştur denebilir.

Mezolitik'te evcilleştirmeye hazırlık kültürleri

Hazırlık evresinin, ilk adımı sayılabilecek Mezolitik'te, evcil köpek ve kompozit (ok-yay gibi) birden çok parçanın birleştirilmesiyle yapılan araçlar görünür. Buzul Çağı sonrası iklim ve çevre koşullarında megafauna (iri otobur av hayvanları sürüleri) ya yok olmuş ya da kuzey enlemlerine çekilmişlerdir. Buzulların çekildiği sulak alanlardan Avrupa'da hızla ormanlar gelişmiştir. İçlerinde (okla avlanan)

av hayvanları belirir. Ortadoğu'da ise görece kuraklaşma koşulları yaşanmıştır. Yaşam çemberini bir yılda tamamlayıp tohum dökerek yaşar kalabilen (yabani tahıllar gibi) otlar açılım ve yayılım göstermiştir. Yabani tahılların önemi, bozulmadan depolanabilir bir yiyecek kaynağının insanlığın diyetine girmesindedir. Doğuracağı (toprağa yerleşmesi, artı aktarımı, kölelik gibi) yaşamsal sonuçlar, devşirilmelerinden üretilmelerine geçilince daha açık olarak görülecektir. Bozkırlarda, koyun, keçi ceylan gibi küçükbaş sürülerinde artış olmuştur. Avrasya ve Orta Asya yaylalarında ise, yabani sığır ve at sürüleri artarak dolaşmaya başlamıştır. Bunlar da, insanlık için, evcilleştirildiklerinde el altında hazır yedek besin depoları işlevi göreceklerdir.

İklimde, çevrede, florada ve faunada görülen bu değişiklikler, onların asalağı insan topluluklarının yaşam ve geçim biçimlerini de az çok değiştirmiştir. Deniz, ırmak, göl, gölet kıyılarında balıkçılık gelişmiştir. Balıkçılıkla, hatta, tarımsal üretime geçilmesinden önce bile, yerleşik yaşamın ilk örnekleri verilmiştir. Bunun, bir artının sağlanmasıyla ve belli ellerde toplanmasıyla, toplumsal yapıda (sınıf farklılaşmasına varmasa da) eşitsizlikçi sonuçlarının olabileceği (çağımız deniz memelisi balıkçılarından yapılacak etnografik analojiye dayanılarak) söylenebilir.¹⁷ Balıkçılık olanakları pek bulunmayan yerlerde, avcılığın önemi azalırken (daha çok kadınlarca ve çocuklarca yürütülen) toplayıcılık ürünleri diyetle ağırlık kazanmıştır.

Hazırlık evresinin Mezolitik kültürünün asıl önemi, bitkilerin ve hayvanların ilerde (Neolitik'te) evcilleştirilmesine götürecek deneyim ve bilgi birikiminin edinilmesindedir. Toplayıcılığın ağırlığıyla birlikte kadınların saygınlığı artmış olabilir. Gene de, patriarşinin yerini alabilecek kadar arttığını gösteren ipuçları yok. İkel komünal topluluklar "kabaca eşitlikçi" yapılarını Mezolitik'te de sürdürmüş görünürler.

Neolitik'te kadınların bitkisel besin erkeklerin hayvansal besin üretimiyle cinsel işbölümünün ve farklılaşmanın derinleşmesi

Uygurluğa geçilmesinin önkoşulları, hazırlık evresinin Neolitik adımıyla sağlanmıştır. Şöyle ki, kadınlar, Paleolitik kültürlü ilk insan topluluklarından beri bitkisel besin toplayıcılığıyla uğraşagelmekteydiler. Bu uğraşta, Mezolitik'te, yabani tahıl toplayıcılığı alanında uzmanlaştılar. Bitkilerle özellikle yabani tahıllar ile ilgili deneyim, bilgi birikimi edindiler. Söz konusu geleneksel bilgiler kadın kültürü ile kuşaktan kuşağa geçiriliyordu. Böyle bir bilgi

birikimi, kadınlara, toplayıcılığın sorunlarını (örneğin yağışın yetersiz olduğu yıllarda toplanacak ürünün de yetersizliğini) çözebilecek yollar bulma yeteneğini sağlamış görünür. Bu yolda, küçük çayların yataklarını yabanıl tahıl bölgelerini çevirme,¹⁸ sulak yerlere dikip ekme, bahçe tarımı ürünlerini çapalayıp gübreleme gibi yöntemler geliştirilmiş. Sonuçta kadınların insanlığı, asalak geçim biçiminden (avcılık ve toplayıcılıktan) üretime, üretici geçim biçimine (İ.Ö. 12.-10. binyıllar arasında, Ortadoğu'da) geçirdikleri kesin gibi. Bitkisel besin üreticiliği, toplulukların göçerlikten yerleşik yaşama geçmelerini gerektirmiştir. Toprağa yerleşme ise, besin, eşya, mal biriktirme olanağına dolayısıyla mal sahipliğine kapıları açacaktır.

Bitkisel besin üretiminin sap saman gibi yan ürünleri ve yerleşik yaşamı, hayvanların evcilleştirilmesini olanak içine sokmuştur. Erkekler, öteden (Paleolitik'ten) beri avladıkları hayvanlar hakkında kadınlardan fazla bilgi birikimi yapmışlardı. Birikimlerini erkek kültürü ile oğullarına geçirmişlerdi. Bu yolda edinilen birikiminin, tarımın sap saman gibi yan ürünleri ve üretme düşüncesi ile birleştirilmesinin, erkeklerin hayvansal besin üretimini üstlenme başarısını göstermelerini sağladığı söylenebilir. Bu konuda elimizde geçmişten yeterli kanıt bulunmasa da, kültürel süreklilik açısından bakılırsa, gelecekte kanıt sağlanabilir. Üretici toplumların tarihi boyunca sürececek bir kültürel gelenekle, kadının elinde çapa, erkeğin elinde sopa eksik olmayacaktır.¹⁹

Neolitik topluluklarda cinsel eşitlik sorunu: Matriarşi sorunsalı²⁰

Buradan tarihteki üretici (Neolitik) toplulukların (eşitlik-eşitsizlik bakımından) yapısına geçilebilir. Çapa tarımı dönemi topluluklarının kalıntılarında, Yukarı Paleolitik toplulukların bölgelerinden çıkarılan "Venüsler" benzeri (gebe ya da şişman pişmiş toprak kadın yontucuğu) olan objelerle bol bol karşılaşılır. Bunların artık doğum darboğazına karşı sihir muskaları işlevi görmedikleri anlaşılmıştır. Kültürel gelenekte ilerde (uygarlıkta) boyutları da büyüyerek tanrıçalar olarak karşımıza çıkacaklardır. Gene de, Neolitik'te tanrıça simgeleri işlevi görmüş değildirlir. Çünkü, tanrı-tanrıça kavramları, ilerde, sınıflı ve devletli eşitsizlikçi uygar toplumda, tapınma ve kulluk anlayışlarıyla birlikte geliştirilecektir.

Öyleyse Neolitik'ten çıkarılan bol çıplak kadın yontuculukları, toprağın verimliliği ile onu işleyen kadının doğurganlığı arasında kurulan çağrışımla yapılan benzetmenin ürünü olarak yorumlanabilir. Demek ki "toprak ana" simgesi işlevi görmeye başlamışlardır.

İnsanlığı üretime geçirmeleriyle ve tarımsal üretimin ilk biçimi çapa tarımını yürütmeleriyle birlikte kadınların toplumdaki saygınlığının (Paleolitik'deki ne göre) arttığını gösteren ipuçları var. Pazar, takas, satış için üretim bu dönemde söz konusu olmadığı için, kadının, üretimden kaynaklanan saygınlığını erke, erkini ekonomik, siyasal üstünlüğe dönüştürmesi söz konusu olamaz. Kadının bitkisel besin üretimindeki tekelinin kazandığı saygınlığı karşısında erkeğin avcılık döneminden kültürel kalıtla getirdiği üstünlük konumu bulunmaktadır. Onun yanı sıra hayvansal besin üretimindeki işlevlerinden (sürüleri, köy çevresi otlakları korumasından) kaynaklanan ek bir saygınlığı bulursa gerektir. Böylece, üretici güçleri ve köyü, köylüleri koruma yolundaki işlevi erkeğe ek bir erk de kazandırmış olmalı.²¹

Dolayısıyla, kadının saygınlığında görülen artışın erkeğinkine eşit konuma geleceği derecede olmayacağı anlaşılıyor. Aile başkanı olmadığı gibi köy topluluklarında da kadının topluluk önderi (muhtar) olduğunu gösteren belirtiler yok. Bu durumda erkeğin geniş ailedeki patriarklık konumu sürmüştür olmalı. Toplulukta, av önderlerininkini andıran önderlik konum (statü) farklılıklarının (kültürel süreklilik ürünü olarak) sürdüğünü varsayabiliriz. Ortadoğu Neolitik topluluklarında bu dönemden kalma kafataslarının etlerinin kazınıp, yüzlerinin sıvayla kaplanıp gözlere deniz salyangozu (cowrie) kakılmış olarak korunmasında yansıyan "ata kültürü" buluntuları da bunu gösteriyor.

Köy toprakları ve otlakları üzerinde ortak sahiplik, köy içinde aileler arasında eşitsizliğe, sınıflaşmaya fırsat vermemiştir. Köy içinde (cinsiyet ve yaş grupları dışında) eşitlikçi ilişkiler sürmüştür. Dolayısıyla, birbirlerini eşitleri olarak "eşdeğer" görüp öyle davranmış görünürler. Ama köy toplulukları arası ilişki söz konusu olduğunda, aynı şeyi söyleyemeyiz. Avcılık ve toplayıcılık döneminin gezer toplulukları arası ilişkilere benzer düşmanca, eşitsizlikçi ilişkiler ve davranışlar sürmüştür görünüyor. Öyleyse öteki topluluklar, "biz" anlayışı (aynı totem atanın kandaş soyu sayılma) karşısında "ötekiler", hatta "düşman",²² olarak alınmıştır. Kendilerinden aşağı görülümüştür.

Ne var ki hem bitkisel hem hayvansal besin üretimi yapılabilen neolitik yaşam biçimi, içinde, ileride ilkel topluluğun eşitlikçi yapısını yıkacak yönde gelişebilecek öğeleri de taşımaktaydı.

4. Yerleşik Çiftçi - Göçebe Çoban Topluluklar Farklılaşması ve Eşitsiz İlişkileri

Üretici yaşama geçiş ve toprağa yerleşme, toprağı sahiplenmeyi ve mal biriktirmeyi olanaklı kılmıştır.

Emeğin, emekçiyi besleyip yerine geçecek emekçiyi yetiştirmeye yetecekten fazlasını üretebilecek yönde artan verimliliği, "artı ürün" olanağı sağlayacak düzeye ulaşacaktır. Hem bitkisel hem hayvansal besin üretilen çiftçi yaşam biçimi, (olağandışı doğa olayları işe karışmadıkça) gelecek için avcılık ve toplayıcılıktakinden fazla geçim güvencesi sağlayacaktır.

Daha çok bu nedenle olmalı, gezer (avcı toplayıcı) topluluklar, özgür denebilecek yaşam biçimlerini güvenlik hatırına bırakmışlardır. Bırakıp hızla yerleşik yaşama geçmeye başlamış görünürler. Tarımcı yerleşmelerin "yabanıl tahıllar doğal yaşam habitati" sınırlarının ötesine taşması (ya da onun ötesindeki örneklerinin görülmesi) durumunda ne olur? Buralarda bitkisel besin üretiminde ürün verimi (belki ancak tohumunu karşılayabileceği noktalara dek) düşecektir. Buna karşılık buraları hayvansal besin üretimine elverişli yerlerdir. Söz konusu bölgeler, güneyde Ortadoğu çölleri ve çöl kıyıları bozkırları; kuzeyde Avrasya stepleri ve Orta Asya vadileridir. Güneydeki bölgelerde toprak çapayla işlenmeye elverişli, gevşektir. Ama yağış yetersizdir. Yabanıl tahıl kuşağının kuzeyindeki Avrasya bozkırlarında yağış yeterlidir. Ama toprak zamanın çapa tarımıyla işlenemeyecek denli derine kök salmış sık otlarla kaplanmış durumdadır. Her iki bölgede uçsuz bucaksız otlaklar bulunmaktadır.

Bu koşullarda, buralardaki köylerde bitkisel besin üretimi ağırlığını yitirmiştir. Hayvansal besin üretiminin oranı giderek artmıştır. Artan sürülere köy çevresi otlaklar yetmeyince, önce yazlık-kışlık otlaklar arası yarı göçebelige geçilmiştir. O da yetersiz kalınca, köyler bırakılmış, otlaktan otağa göçebe çoban yaşam biçimi genellemiştir.

Böylece insanlık tarihinde (İ.Ö. 10. - 5. binyıl arasında) topluluklar arası (yerleşik çiftçi - göçebe çoban) farklılaşması görülmüştür. Bu aynı zamanda toplumların yapısını eşitsizlikçi yönde değiştirecek bir gelişmedir: Şöyle ki, yerleşik çiftçiler, hem bitkisel hem hayvansal besin üreticisi, ekonomik bakımdan kendilerine yeterli topluluklardır. Saldırgan genişlemekten çok, tarlalarını, evlerini, ambarlarını, canlarını savunmaya çalışan (belki bir de kadın kültürü ağır bastığı, hiç değilse, erkek kültürü çobanlardaki kadar ağır basmadığı için) "görece barışçı" topluluklardır. Göçebe çoban boyları, ekonomik bakımdan (bitkisel besin kıtlığı hatta hayvansal besin yetersizliği çeken) kendine yetersiz bir geçim biçimine sahiptir. Bu yetersizliklerini yerleşik köylülerle bitkisel besin karşılığında hayvansal besin takasıyla

giderebilecekleri yeterli koşullar yoktur. Çünkü yerleşik köyler (domuz, koyun, keçi, tavuk gibi hayvanlar besleyebildiklerinden) kendilerine yetecek hayvansal besin de üretmektedirler. Aralarındaki barışçı (alışveriş) ilişki kapıları, kapalı değilse de dardır. Ama savaşçı ilişki (yağma) kapıları ardına dek açıktır. Neden?

Bir kez, tarlaların sınırları belirli otlakların ki belirsizdir. Çoban toplulukların kendi aralarında otlak kapatma, otlak kapma sürtüşmesi vardır. Sonra, hayvanların (açık ahırlar olan) ağıllarda pislikleri içinde birarada tutulmaları, salgın hayvan hastalıklarına çağrı çıkarmadır. Bir bulaşıcı hastalık, bir aşiretin hayvanlarının çoğunu bir yıl içinde bile yok edebilir. Bu durumda önlerinde, ya öteki çobanların hayvanlarını ya da köylerin ambarlarını yağmalmaktan başka seçenek yok gibidir. Aralarında otlak kapatma, sürü kaçırma gibi kavgaları sık görülen çobanlar için savaş, üretici güçleri koruma işlevi görür. Korumadan öte, saldırganlar için üretici güçleri genişletmeye yarayabilen "üretim biçimi" benzeri etkiler yaratır. Bu, onların çiftçilerden daha savaşçı bir kültür geliştirmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla, çiftçilerle kapışmalarında (üstün savaş teknolojilerinin de katkısıyla) genellikle üstünlük sağlamalarına yarayacaktır.

Fetih ve katmanlaşmaya, siyasal farklılaşmaya (devlete) varan gelişmeler

Göçebe çobanlara, önce, rastlantı ya da zorunluluk nedeniyle bile olsa, çiftçilerin ambarlarını (ve öteki birikmiş mallarını) yağmalamanın tadını almış olmalı. Bir kez alınca (insan etinin tadını alan kaplan gibi) yağmayı alışkanlık edinmeleri neredeyse kaçınılmaz olarak gelecektir. Çobanlarla çiftçiler arasındaki savaşçı ilişkilerin ne yönde gelişebileceğini düşünmek güç değil:

Talan evresi: Önce çobanlar yağmaya direnen köylüleri öldürüp, köyleri yakıp yıkarak talan edeceklerdir. Bunun, altın yumurtlayan tavuğu boğazlamaya benzediğini zamanla anlayacaklardır.

Yağma evresi: Bunun üzerine direnen erkekleri olabildiğince az sayıda öldürüp, olabildiğince az sayıda kadın kaçıracaklardır. Ürünlerin, malların tümünü alıp götürmeyip, bir bölümünü (tohumluk ve kışık olarak) bırakacaklardır. Ki ertesi yıllarda orada ürünlerini gene yağmalayabilecekleri bir köy topluluğu kalabilsin.²³

Haraç evresi: Ne varki bu yöntem de çobanların gelecek yağmalarını güvenceye alamayacaktır.

Yağmalamayı alışkanlık edindikleri köyleri, kendilerinden erken davranıp yağmalayanlar, hatta talan edenler çıkabilecektir.

Çobanlar çiftçilere, kendilerini talana karşı korumaları karşılığında ürünün bir bölümünü haraç olarak ödemelerini önereceklerdir. Ordu kurumunun geçmişinde biraz da bu olgu yatsa gerek.

Vergi evresi: İlkel komünal eşitlikçi topluluk yapılarından, eşitsizlikçi (sınıflı, devletli, ideolojili) uygar topluma geçişin son adımıdır vergi. Bir zamanların göçebeleri olan çobanlar köylülerin yanına ya da arasına yerleşmişlerdir. Gerçek ya da sözde koruma karşılığında alınan haraç, ürünün öşür= "onda bir" gibi belli bir oranına bağlanmıştır. Böylece (geçmiş cinsel farklılaşmaya dek dayanıp kültürel evrimsel farklılaşmalar dizisi doğrultusunda üzerinde gelişip gelen eşitsizlik) topluluklar arası farklılaşma noktasına varmıştır. Fetheden ile fethedilen "topluluklar" bütünleştirilip "toplum" denen birliğe dönüştürüldüklerinde eşitsizlik, "sınıf farklılaşması" düzeyine ulaşmış olacaktır. Sınıflaşmayla, insanlığın eşitlikçi topluluklar dönemi kapatılıp, eşitsizlikçi uygar toplum dönemi başlatılmış olacaktır.²⁴

Bu olgunun temelinde, emeğin verimliliğinin, emekçiyi beslemenin ötesinde üretebilecek bir düzeye ulaşması yatar. Çünkü, çalışması ancak kendisini açlıktan ölmeden yaşatabilen birini, kimse köle edinmek istemeyecektir. Öte yandan, verimliliğin bu düzeye ulaştığı bir toplulukta, kimse kendini, besleyip yaşatandan öte çalışma sıkıntısına sokmayacaktır.²⁵ Bunun anlamı, bir toplumsal artının üretilmesi için, bir toplumu artı üretmeye zorlayan ve artıya el koyan bir başka toplumun bulunmasının gerektiğidir. İlkel topluluğun "eşitlikçi kararlı denge yasası" da göz önüne alınırsa, sınıflı topluma bir topluluğun iç dinamikleriyle geçilemeyeceği anlaşılacaktır.

Eşitsizlikçi yapının gerekli ve yeterli koşulları

Fethin ve artı aktarımının sınıflı eşitsizlikçi uygar topluma geçişin "gerekli koşulları" olduğu söylenebilir. "Yeterli koşullarını" da oluşturacağı söylenemez. Sömüren-sömürülen topluluklar küçük, ya da sömürü küçük çapta olduğu örneklerde, bir gün gelip (çiftçilerle yüzyüze ilişkiler içinde bulunan) çobanların da sabanın sapına sarıldıkları görülebilir. Artının süreklilik kazanıp kurumlaşabilmesi için büyük çaplı toplumsal aktarımını sağlayan koşullar da oluşmalıdır. Bu koşullar, ilk kez Mezopotamya taşkın ovalarına inen (olasılıkla çoban geçmişli) toplulukların çevre köyleri fethetmesiyle başlamıştı.

Köylülerden sulu tarım ve su denetleme işlerinde çalıştıracakları büyük emekçi orduları oluşturmalarıyla tamamlanıp İ.Ö. 5. - 3. binyıllar arasında gerçekleşmiştir.

5. Sınıflı Devletli Eşitsizlikçi Uygar Topluma Geçiş İlerde "Sümerler" denecek göçebe çoban kabileler birliğini oluşturan akıncılar, çivi yazılı tabletlere adı "Şumer" olarak geçecek Dicle-Fırat arası "ırmaklar arası ülke"yi (Mezopotamya'yı) İ.Ö. 5. binyılda ele geçirmişlerdir. Fethi izleyen binyılda, Güney Mezopotamya'da kanal, baraj, set, akaçlama olarak su denetleme işleri örgütlendirildi. Amaç, geniş, verimli topraklarda sulu tarımdan büyük artı ürünler sağlamaktı.

İş yönetimi ile insan yönetimi:

Yöneten-yönetilen farklılaşması

Büyük sulama tarımında "iş yönetimi" (İng. management) birliğinde "insan yönetimi" (İng. administration) denebilecek olguyu getirmişti. Sulanan uçsuz bucaksız tarlalarda üretilen tahıl, ırmak kıyısı yerleşkelerin (ileride tapınağa dönüşecek olan) sunaklarının (olasılıkla komünal) ambarlarında toplanmaya başlandı. Zamanla, tapınakların çevresinde bu artı ile beslenebilen (tapınağa bağımlı) dinciler, zanaatçılar, tacirler, savaşçılar (askerler) oluştu. Köyler kente, kentler kent devletlerine dönüştü.

Sınıflı, devletli, kentli toplum biçimi: Uygarlık

Uygarlık, adından da (Lat. civitas, İng. civilization; Ar. Medine, Medeniyet sözcüklerinden de) anlaşılabilirceği gibi "kentli yaşam biçimi" anlamına gelmektedir. Toplumda görülen çalışan-çalıştıran (ekonomik) efendi-köle (sınıfsal) farklılaşmalarıyla başlamıştır. Bunlarla iç içe gelişen yöneten-yönetilen kesimler farklılaşması, "devlet" kurumunun oluşturulmasına varmıştır. İlk (yönetim işlerinin ve zanaatların yürütüldüğü) bir kent ile çevresindeki (tarımın yürütüldüğü) kırsalı bütünleştiren toplum birimleri olarak kent devletleri biçiminde görünmüştür.

Sınıflı toplumun (çıkar farklılıkları nedeniyle bölünüp) parçalanmasını önleyip, onu birarada tutma işlevi gören devletin başlangıcında da (Althusser'in saptadığı gibi)²⁶ iki temel aygıtı vardır: Savaşçılarca (askerlerce) yürütülen "baskı aygıtı" ile dincilerce (din adamlarınca) yürütülen "ikna aygıtları" (ideolojik aygıtlar).

Düşünsel farklılaşma:

Düşünce üreten-inanç tüketen farklılaşması

Dünyanın ilk uygarlığında, ilk sınıflı toplumunda (sonrakilere örneklik edecek toplumda) farklılaşmalar dizisi "düşünsel farklılaşma" derecesine

ulaşmıştır. Tapınağa bağımlı profesyonel kapıkulu düşünürleri, dincilerin, düşünce, inanç üreten bir kesimi olarak ortaya çıkmıştır. Karşılarında onların ürettiği düşünceleri inançlar olarak içselleştirecek, “gönüllü kulluk” konumunda çalıştırılacak uyruklar bulunacaktır. Her farklılaşma gibi bu da bir eşitsizlik türü yaratacaktır. Düşünsel farklılaşma ürünü “dinsel ideoloji” çıkarları farklı olabilen eşitsiz kesimleri biraraya getirip birarada tutma işlevi görecektir. Böylece, eşitsizlikçi uygar toplumun kuruluşu, dinsel ideolojisiyle çatısı geçirilerek tamamlanmış olmaktadır.

Sınıflı toplum biçimleri:

Kast, Zümre, Sınıf toplumları

Bilindiği gibi, buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılabilir gibi, toplumsal yapının eşitlikçi ya da eşitsizlikçi oluşumu ve gelişimi “geçim/üretim biçimi” uyarınca belirlenir. İnsanların eşitliği ya da eşitsizliği düşüncelerinin biçimi ise “üretim ilişkileri” türüne bağlıdır.

Sınıflı toplumun ilk biçimi, Aşağı Mezopotamya’da ortaya çıkan, toplumsal artının tarımdan sağlandığı, toprağı denetleyen kesimlere aktarıldığı “tarımcı uygarlık” idi. Tarımcı uygarlıkların sınıflı toplumları, çıkışlarından Endüstri Devrimi yüzyıllarına dek, temelde tarımsal üretime odaklanmış üretici güçlerin, üretim biçimlerinin gelişmesine ve değişmesine göre çeşitli biçimler alacaktır. Bunlar, toplumsal artının aktarılış (sömürü) biçimi ile toplumsal yapıdaki, katmanlar arasındaki eşitsizliğin niteliklerine ve derecelerine göre kast toplumları, zümre toplumları, sınıf toplumları olarak sınıflandırılabilir. Bir başka sınıflandırma, köleci, feodal, kapitalist toplum biçimleridir. Sınıflı uygar toplumları, insanlığın toplumsal/kültürel evriminin ileriki aşamalarında, sınıfsız topluma (sosyalist) “geçiş toplumu” ardından sınıfsız (komünist) toplum denen toplumun izleyeceği öngörüsünde bulunmaktadır.

Yukarıda sayılan uygar toplum biçimlerinin hepsinin, uygarlığın görüldüğü her yerde, her zaman bu sıralamayı izleyerek görüneceği sanılmamalı. Örneğin tarihteki “köleci” tarım toplumları yanı sıra çağımızın “köleci kapitalist” tarım toplumları ile karşılaşılabilmektedir. Dolayısıyla dördü sınıflandıranın, zaman içindeki sıralanışı yansıtmaktan çok, toplumların sınıf yapısına göre sistemleştirildiği bir sınıflandırma niteliği taşıdığı söylenebilir.

İnsanlık tarihi boyunca, eşitsizlikçi toplum yapılarını ve eşitlik-eşitsizlik düşüncelerinin gelişimini daha net görüp gösterebilmek içinse kast, zümre, sınıf toplumları ve sınıfsız toplum sınıflandırması

izlenebilir. Bu yolda eşitlik-eşitsizlik düşüncelerinin çözümlenmesine başlangıç olarak “dinsel ideoloji” üzerinde odaklaşılmalıdır.

Dinsel ideoloji: Doğuşu ve işlevi

Eşitsizlikçi üretim ilişkilerini yansıtan, üretim araçlarının denetimini ya da sahipliğini tekeline alarak toplumsal artıya el koyan kesimlerin sınıfsal konumlarının bakış açısından geliştirilmiş çeşitli dünya görüşleri (Alm. Weltanschauung) vardır. Bunlarda kurulu düzen düşünürlerince açıklanırken sömürüyü ve eşitsizliği örtme işlevi gören ilk (ve zamanımıza kadar sürdürülebilen tek) dünya görüşü dinsel ideolojidir. Dinsel ideoloji temelde “kul insan” anlayışı, “yazgı”, “ötedünya yargısı” kavramlarıyla, eşitsizliklere boyun eğdirilmesinde kullanılabilir. Dinsel ideolojinin, insanlığın ilk sınıflı toplumuyla aynı tarihlerde görünmesi anlamlıdır. Bu gerçek, onun, varlığını sınıflı toplumlar boyunca sürdürbilmesinin nedenini de göstermektedir: Din, uygar toplumda sınıf farklılaşmasının düşünce/inanç üretkenler - inanç tüketenler noktasına varılacak denli gelişip tamamlandığı zamanın çevre ve toplum koşullarına göre biçimlendirilmiştir.

Dinsel ideolojinin kaynağı:

EnumaEliş “Yaratılış Mitosu”

Zamanımızdan beş binyıl önceden (i.Ö. 3. binyıldan) kalan, çivi yazılı tablet parçaları toplanıp, birleştirilip, çözümlenip çevrilen (Türkçesi de yayımlanan) bir metin var elimizde: EnumaEliş yaratılış mitosu.²⁷ İçinde, çoktanrıçılıktan tektanrıci dinin (Musevilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık evrelerinin) kitaplarına (Tevrat’a, İncil’e, Kur’an’a) geçirilmiş yaratılış mitosunun ilk biçiminin Babilonya çeşitlemesi bulunmaktadır.

Metnin satır aralarından anlaşılabilir üzere mitos, tarımsal üretimde yararlanılan (ırmaklar gibi) ama denetlenemeyen (tufan, güneş gibi) doğa güçlerinin insanlara benzetilerek öznelendirilip, doğa ve toplum olaylarıyla karılıp öyküleştirilmesinin ürünüdür. Bir sonraki işlemi (hava, su, toprak, güneş gibi) öznelendirilmiş doğa güçlerinin, toplumun çeşitli sınıflarının insanlarına benzetilerek (gerçek insan öznelendirmesinin üzerine çıkarılıp) tanrılar, tanrıçalar olarak “aşkınöznelendirme” oluşturmuştur. Tanrılara, çalışmayan çalıştıran sınıflarından ve (yöneten-yönetilen farklılaşması ürünü) buyuran yöneticilerden etkilenilmiş ve esinlenilmiş olarak çeşitli kişilikler biçilmiştir: Çalışmayan, dolayısıyla çalışan kulların ürettikleri adak ve kurbanlarla beslenen, evreni ve toplumları yönetirken can verilebilir can alabilen karakterler olarak düşünülüp gösterilmişlerdir.

Toplumsal artının kentlerin ortasındaki tapınakta toplanması olgusunu yansıtan bir durumla, her bir kent devleti toplumunun başına bir koruyucu (bu yolda yönetici gibi ödüllendirici olabildiği kadar cezalandırıcı olabilen) bir tanrı ya da tanrıça atanmıştır. Tapınak "tanrının evi", tapınak çevresindeki büyük sulama tarımı yürütülen topraklar "tanrının tarlaları" sayılmıştır. İster inanın ister inanmayın "mülkün asıl sahibi Allah'tır" inancı ta o tarihlerden beri sürdürülmektedir.

Önce Aşağı Mezopotamya'da (Sümer'de) sonra tüm Mezopotamya'da, kent devletlerinin birleştirilmesiyle, birden çok kenti içine alan bölgesel devletlere geçilmiştir. Bölgesel devletlerin ortaya çıkışı üzerine yaratılış mitosunda biraraya getirilen tanrılardan oluşturulan çoktanrıcılıkta değişiklikler yapma gereksinimi duyulduğu anlaşılıyor. Tanrılar da kentler gibi örgütlenilerek ("kentanrıcılık" denilecek inançtan) "baştanrı" inanca geçilmiştir. Ortadoğu'da imparatorluklara geçilişiyle ise, dinsel düşünüşte bu olguyu yansıtır açıklayacak "tektanrı" bir inanç yönünde düşünsel/inançsal gelişmelere (örneğin Zoroasterci çift tanrıcılığa) tanık oluyoruz.

Bir imparatorluk içindeki düzenin, ortada tek bir yöneticinin son söz sahibi olmasıyla sağlanabildiği gerçekliği mantığı, yaratılış mitosunda yankısını bulmuştur: "Evrende düzen tek bir yaratıcının varlığına bağlı olmalıydı. Ki onun yeryüzündeki tek temsilcisi de, kaosu önleyip düzeni kurabilsin!" düşüncesine inanılması için koşullar olgunlaşmaktaydı.

Mezopotamya'da kent devletleri arasında egemenlik, mitolojide baştanrılık savaşları

İmparatorluğa ve tektanrıcılığa varılması yolunda önce, tanrılar (Mezopotamyalı dincilerce Nippur dinsel başkentinde) biraraya getirilmeleriyle oluşturulan tanrılar kuruluna (panteona) bir başkan (baştanrı) atanmalıydı. Bu baştanrı kuşkusuz, imparatorluğu kuran kentin tanrısı olacaktı. O zaman da, imparatorluk başkenti yer değiştirdikçe yaratılış mitosunda baştanrının da değiştirilmesi gerekecekti. Öyle de yapıldığı anlaşılıyor. İmparatorluk Sümer/Akad kent devletlerinden birince denetlenirken baştanrının Agade kentinin Göktanrısı Anu olduğu söylendi. Babil'e geçince, bu kentin koruyucu tanrısı Marduk'a önerildi. Asur imparatorluğu döneminde Asur'un Savaş Tanrısı Aşur (yaratılış mitosunda yapılan değişikliklerle) baştanrı gösterilecekti.

Elimizdeki en az eksikli yaratılış mitosları tabletleri, Babil imparatorluğu döneminden kalmadır. Buna uygun olarak öykü, Marduk'un baş tanrı yapılması

yolunda (kent devletleri arası savaşları yansıtan bir anlatıyla) tanrı kuşakları arası savaşlarda odaklanmıştır. Öte yandan öyküde, yaratılış mitosunun ilk biçimi Sümer Yaratılış Mitosu içinde, sınıflı, devletli uygar toplumu anlama, açıklama, aklama ve sonuçta onun yeniden üretilmesini (barışçı yolla) inançlar yoluyla kolaylaştırma öğelerinin sürdürüldüğünü görüyoruz: Temelindeki amaç, insanların tanrılara hizmet etmesi için (gerçeklikte kölelerin ve öteki uyrukların tanrı evinde ayak işlerinde, tanrının tarlalarında tarım işlerinde, tanrılarının sözcüleri sayılan dincilere artı ürün ve hizmet üretmesi düşüncesiyle) tanrılarının (bu demektir ki egemen sınıfların ve onların yönetici kadrolarının) kulu kölesi olarak yaratıldıkları inancını yerleştirmektir.

Bu amacı sarıp sarmalayan öykü özetle şöyle: "Başlangıçta"²⁸ baştanrı (tatlı sular tanrısı) Apsu ile (tuzlu sular tanrısı) Tiamat vardı. Dicle'si Fırat'ı, körfezi ile Aşağı Mezopotamya coğrafyasına uygun olarak sularını birleştirdiler (demek ki çiftleştirdiler). Çifter çifter çocukları oldu; öteki tanrılar doğdu.

Sayıları düzineyi bulunca, yaşlı tanrılar kuşağı olarak göğe çekilirler. Onların çocuklarından oluşan genç tanrılar kuşağı yeryüzünde kalmıştır. Genç kuşağın bağırıp çağırışlarının göklere (ayyuka) dek çıkan gürültüsü kıdemli tanrılar rahatsız eder. Apsu, "gündüz dinlenemiyorum, gece uyuyamıyorum" diye yakını. Oğlu ve veziri sisler tanrısı Mummu'dan (aile ve devlet gibi örgütlenildiklerini yansıtan ipucuyla) soruna bir çözüm bulmasını ister. Mummu hepsinin öldürülmesini önerir. Öneri kabul edilir. Yalnızca anaları Tiamat karşı çıkarsa da kararlarından döndüremez. Yapabileceği tek şeyi yaparak kararı çocuklarına sızdırıp onları uyarır.

Tanrı kuşakları arası savaşlar başlar. Sonucu belirleyecek kapışmada, yeryüzündeki kuşağın baştanrısı Anu olsun, Sümer'in öteki güçlü tanrıları olsun, Tiamat'ın ve oğlu Kingu'nun (kendisiyle evlenip, yazgı tabletlerini göğsüne bağlayarak başkomutanı yaptığı canavar tanrının) karşına çıkmaktan korkarlar. Babil'in koruyucu genç tanrısı Marduk, yazgı tabletleriyle birlikte baştanrılığın kendisine verilmesi ve her dediğinin yasa sayılması sözünü alarak Tiamat'ın karşısına çıkar. Onu öldürür; ikiye böler. Yarısıyla gökleri, yarısıyla yerleri yaparak savaşa, kaosa son, evrene düzen verir.

Yaratılış mitosunun EnumaEliş içindeki Babilonya çeşitlemesine (versiyonuna) göre Marduk, canavar doğal [kötü] tanrı Kingu'dan yazgı tabletlerini alıp kendi göğsüne bağlar. Kingu'yu öldürür; onun

kanı ile yarattığı [iyi?] kemikleri karıp insanı yaratır. İnsan'ı, tanrılar dinlenebilsinler, çalışmak zorunda kalmasınlar diye tanrılara hizmet etmekle görevlendirileceğini söyler. Buradan açıkça anlaşılacağı gibi, insanın yaratılışının amacı, varlık nedeni, tanrılara hizmet, kulluk (esinlenen Babilonya toplum düzeyinde kölelerin varlığı göz önüne alınırsa) açıkçası kölelik etmesidir.

Tutsak alınan öteki tanrılara ne olacağı sorusuna gelince sorun çıkmıştır. Burada yaratılış mitosunu derleyen dincilerin kararsız kaldıkları anlaşılıyor. Nedeni öyküde anlatılmasa da endişeleri yansımış: Tutsak tanrıların (zamanın savaş geleneklerine uygun olarak) ya beyinleri patlatılarak öldürülmeleri, ya da canları bağışlanıp, karşılığında yaşamları boyunca köle kılınmaları kararı arasında bir seçim yapamamış görünürler. Anlaşılan öldürüldükleri söylense, tanrıların ölümsüzlükleriyle de insanlardan üstün oldukları inancı sarsılabilecektir. Köle yapıldıkları söylense "kimi tanrılar ötekilerine hizmet etme yolunda çalışıp onları besleyebiliyorlarsa, tapınağa adak, kurban götürüp, tanrıların evinde tarlalarında çalışmamıza ne gerek var?"²⁹ diye düşünebileceklerdir.

Üstelik, yaratılış mitosunun Sümerli çeşitlemesine göre, tutsak tanrılar çalıştırılmalarından yakınıp homurdanarak ayaklanmak üzeredirler. Soruna bir çözüm bulması için Eridu kentinin kurnaz ve bilge Sular Tanrısı Enki'ye başvurulur. Enki, tutsak tanrıların özgür bırakılıp onların görmekte olduğu işleri yapması için onlara benzer bir canlının yapılmasını önerir. Görev, doğum tanrıçası Ninmah'a verilir. Tanrıça kafasına bir tanrı imgesi düşürür. Elini enginin derinliklerine daldırıp çıkardığı bir tutam balığa kafasındaki imgenin biçimini verir. Onun burnuna yaşam soluğu üflenince insan yaratılmış olur.

Tektanrıci dindeki Sümer Yaratılış Mitosu kalıntıları Sümer Yaratılış Mitosu'ndan beslenen Mezopotamya yaratılış mitosları geleneğinin yalnız (balçıktan yaratılma gibi) biçimsel öğeleri değil, aynı zamanda (insanın tanrıya kulluk etmesi için yaratılması gibi) özüne ilişkin hemen bütün inançları Tektanrıci dine geçirilmiş bulunuyor. Bu geleneği, kutsal kitaplarını (Tevrat'ı) derledikleri dönemde Babil'de (İ.Ö. 587 sonrasında) sürgünde bulunan Yahudi dincileri, mitosunu, neredeyse olduğu gibi alıp Tevrat'ın başına (eski çeviride "Tekvin" kitabı, 2001 "Yeni Çeviri" içinde "Yaratılış" başlığıyla) geçirerek başlatmışlardır. Oradan, Yeni Ahid denen İncil kitabı başına Tevrat'ın Eski Ahid adıyla tüm kitaplarının konmasıyla oluşturulan Kitab-ı Mukaddes (Kutsal Kitap) ile

Hıristiyanların kitabına olduğu gibi aktarılmıştır. Oradan da bazı eksikliklerle ve bazı farklarla Kur'an'a geçirilmiştir; bilindiği gibi.

Efendi Tanrı-kul insan:

Eşitsizlikçi ilişki ideali kalıbının dökülmesi

Ortadoğu-Avrupa uygar toplumları kültür geleneğinin tektanrıci dinsel ideolojisindeki hemen tüm asal inançların ve birçok ayrıntının ilk olarak Sümer Yaratılış Mitosu ile formüle edildiğini görüyoruz. Bunlar: insanın balçıktan yaratılması, burnuna yaşam soluğu üflenmesi, tanrıya kulluk etmesi olarak sayılabilir. İnsanın varlık nedeninin tanrıya hizmet etme olduğu mitosunun, ilk uygar toplumların sınıflı, eşitsizlikçi yapısından esinlenilerek oluşturulduğu açık. Yaratılış mitosunun böyle kurgulanmasının amacı, amacı değilse de işlevi ortada: Toplumdaki efendi-köle eşitsizlikçi ilişkileri modelinden gidilerek, mutlak eşitsizlikçi bir ilişki ideali kalıbı oluşturmak. İnsanların hangi durumlarda nasıl davranmalarının gerektiğinin bu kalıptan çıkarılarak insan-insan eşitsizlikçi ilişkilerinin olabildiğince standart biçimde yeniden üretilmesi.

Dinsel ideolojinin bu temel inançlar dizgesine, zamanla, olgusal ve mantıksal tutarlılık kazandıracak ince ayarlar eklenmiş bulunuyor. Bunlardan bir bölümü bir başka eşitsizlikçi toplum olan Mısır inançlarından aktarılma: ruhun ölümsüzlüğü, yargı günü, ötedünya yaşamı, ödüllerin ve cezaların ötedünya ya ertelenmesi. Hepsinin birden yaratacağı etki, insanların tanrıya hizmet ettiklerini sanırken egemen sınıflara, yöneticilere hizmet etmeleri. Tanrının buyruklarına uydukları sanısı yaratılarak, insanların kendilerini, gönüllü olarak, eşitsizlikçi düzenin çarklarına, yöneticilerin isteklerine uyarlamaları. Eşitsizliğe, toplumdaki konumlarına, haksızlıklara başkaldırımlarının önlenip boyun eğmelerinin sağlanması.

Gerek kapital sahibi - emek sahibi arasındaki üretim ilişkisi, gerek bunun sonucunda sağlanan toplumsal artı aktarımı (aralarında uzlaştırılmaz çıkar çelişkileri, bunun ürünü sınıf savaşı koşulları da bulursa) iki yanın bir araya gelmesini, bir arada tutulmasını, bir anlamda birliğini gerektirir. Dinsel ideolojinin eşitsizlikçi ilişkilerin sürdürülmesindeki bir katkısı da buradadır. Hangi sınıftan olurlarsa olsunlar, toplumsal sıradüzeninde (hiyerarşide) hangi konumda bulunurlarsa bulunsunlar, insanların kullukta eşitlik ("bütün kulların yaradan karşısında eşitliği") inancıyla eşitlik sanrısının yaratılarak uyutulmaları. Bu sanrıyla, sömüren ile sömürülenin, yöneten ile yönetilenlerin aynı inançlarda birleştirilip, yalnızca

kafalarda inançlarda değil, aynı tapınakta yanyana, sözde eşit düzeye getirilmeleri. Açıkçası, eşitlik görünümünü verilerek, çoğu zaman eşitsizlikçi inanç, düşünce, davranış ve eylemlerin, eşitsizlikçi ilişkilerin sürdürülebilmesi.

Kast toplumunda “Ötetyaşamcı” inançlar: Zümre ve sınıf toplumlarındaki “Ötedünyacı” inançlara benzer işlevi

Ortadoğu-Avrupa uygar zümre/sınıf toplumlarının inançları “ötedünyacı değerler” başlığı altına sokulabilir. Eski Dünya uygarlıklarının, bu tektanrıci dinsel ideoloji geleneğinden farklı dinsel ideolojileri de vardır. Onlardan en önemlisi, Hindistan-Hindiçin uygarlıklarının Brahmacı/Hinducu dinsel ideoloji geleneğidir. Bu çoktanrıçılığın “ötetyaşamcı” olarak nitelenebilecek inançları ve değerleri, tektanrıçılığın ötedünyacı değerleri kadar, hatta ondan daha eşitsizlikçi ilişkilerin yeniden üretilmesi işlevi görmüştür.

Hint-Avrupa (ırklı değil) dilli ve kültürlü göçebe çoban toplulukları (İ.Ö. 1500 dolaylarında) kuzeydeki ülkelerden Hindistan’a akın etmişlerdir. Ganj uygarlıkları onların, kendilerinden koyu derili Dravidyen dilli ve kültürlü yerleşik çiftçileri fethetmelerinin ürünü katmanlaşmayla kurulmuştur. Çiftçileri toplumsal artı üretmeye zorlayıp, onlardan artı sağlamalarıyla sürdürülmüştür.

Bu uygar toplum geleneğinin, fethi izleyen, fetheden-fethedilen katmanlaşmasının, katmanlar arası dikey devingenliğin tümünden önlendiği “kast düzeni” niteliği kazanmasında, deri renkleri farkının da payı bulunabilir. Eşitsizlikçi ekonomik, toplumsal, siyasal ilişkiler, renk farklılığının canlı tuttuğu çağrışımlarla başlangıçtaki biçimiyle sürdürülmüş olmalı. Öyle ki, fetheden fethedilen halkların ve tek tek insanların bile karışması engellenebilmiştir. Sonuçta (İ.Ö. 5. yüzyıl dolaylarında) kast toplumu 20. yüzyıla dek sürdürülebilecek klasik biçimini almıştır.³⁰

Ona bu klasik biçimini kazandıran, hiç değilse sürdüren, Brahmacı/Hinducu dinsel ideolojinin dayandığı iki temel öğretisi vardır: Reenkarnasyon ve Varna öğretileri. İkisi birlikte, hem altyapıda (ekonomik ilişkilerde) hem üstyapıda (onu sürdüren inançlarda) kastlar arasında geçit vermez duvarların örülmesini sağlamıştır.

Reenkarnasyon, ruhun varlığı ve beden ölümünden sonra varlığını sürdüreceği inancına dayanır. Onunla kalmaz, her bedeninin ölüşünden sonra,

başka bir canlının bedeniyle dünyaya döneceği inancını da içerir. Budünya yaşamları (tektanrıci dindeki inancı çağrıştırırcasına) ruhun sınav yeridir. Ruh, bir bedendeki sınavını verirse bir üst canlının bedeninde yeniden dünyaya gelebilir. Veremezse bir alt düzeydeki canlının bedeninde tutsak olarak gönderilip yeni bir sınavdan geçirilir. Bir kastın insanının bedeninde geldiğinde, sınavı geçebilmesi, kast tabularına uymasına bağlıdır: Her kasta ayrılmış belli bir iş, belli bir meslek vardır. İnsanın başka kastların işini yapmaya kalkmaması gerekir. Bir üst kasttan kişilere dokunması bile dokunduğu kimseyi kirleteceği için cezalandırılmasını gerektirir. Kendisininkinden yukarı kastların insanlarıyla olduğu kadar aşağı kastların insanlarıyla yemek yemesi, evlenmesi de tabudur. Tabuları çiğnerse, ruhu bir dahaki yaşamına alt kastlardakilerin, hele yaptığı onu hakettirecek derecedeysen, bir bok böceğinin bedeninde gönderilebilecektir. Doğrusu kurulu düzeni, onun eşitsizlikçi ilişkilerini koruyup yeniden üretecek daha güçlü inançlar bulunamazdı!

Gene de bu öğretinin bir eksik yanı vardır. Aşağı kastlarda doğanlar “bunu hakedecek ne yaptım ki?” diye serzenişte bulunup, haksızlığa uğradıkları duyusuna kapılabilir. Bunun önlemi ise “Varna öğretisi” ile alınmıştır. Kast düzenine adaletsizliği, eşitsizliği nedeniyle olası başkaldırı girişimleri Varna öğretisi ile önlenmeye çalışılmıştır. Ölü dil Sanskritçe’de, “renk” anlamına gelen (kastların oluşumuyla ilgili açıklamalar esinlendiren) bir sözcükle “Varna” öğretisine göre her bir kast, tüm evreni oluşturan tanrı Brahma’nın bir organını oluşturur: Dinci Brahmanlar kastı tanrı Brahma’nın başı, savaşı ve yönetici Kshatriyalar kolları, toprak sahipleri ve tacirler kastından Vaisyalar bacakları, çiftçi Sudralar, Brahma’nın (toprağa basan) ayaklarıdır. Böyle organizmacı (toplumu canlıya benzeten) bir toplum anlayışıyla, ayağın kolların işini görmesi düşünülemeyeceği gibi, bir sudranın da yöneticiliğe kalkmaması gerekir. Ayrıca en alt kastta bulunmasında kendisine haksızlık yapılmış değildir. Kastı tam da hakettiği yerdir. Ruhunun daha önceki sınavlarının (denebilir ki kazandığı, yitirdiği puanların) karşılığıdır!

Görüldüğü gibi “ötetyaşamcı” olarak adlandırılacak bu dinsel ideolojinin inançları, değerleri, tektanrıçılığın “ötedünyacı” inançlarıyla hemen hemen aynı işe yaramaktadır. Daha güçlü bir inançtan, daha güçlü, daha tutarlı akıl yürütmeler ürünü çıkarsamalarla, zümre, sınıf toplumundan çok daha eşitsizlikçi kast ilişkilerini yeniden üretme işlevini görmektedir. İkisi de “ruhların sanal eşitliği”

denebilecek inançlarla, bu dünyanın insan-insan eşitsizlikçi ilişkilerine katlanılmasını, eşitsizlikçi düzene "gönüllü kulluk" denebilecek bir tutumla boyun eğilmesini sağlayabilmektedir.

Erken pazar ekonomisi toplumlarında eşitsizlikçi ilişkiler eşitlikçi düşünceler

Toplum biçimleri (biyolojik evrimsel değil) kültürel evrimsel kökenli eşitsizliklerden beslenen toplumsal artı üretimi ve aktarımı çeşitlerine bağlı olarak değişir. Onların değişmesi, uygar toplumların eşitsizlikçi yapılarında ve insanların eşitliği-eşitsizliği ile ilgili düşüncelerinde, kuramlarında da değişikliklere yol açar.

Artının karada tarımdan çiftçi ve çoban emekçilerden sağıldığı feodal toplumlarda (feodal düzenin merkezi ya da yerel biçimlerinde) en önemli üretim aracı topraktır. Toprağı sahiplenen, artıya elkoyan (savaşçı ya da dinci türevleriyle) feodal beyler bulunur. Klasik örneği bilimcilerce iyi incelenen Ortaçağ Avrupası toplumlarının yapıları "feodal üretim biçimi" olarak kavramlaştırılmıştır. Avrupa'da ve dünyanın başka birçok bölgesinde, tarihin çeşitli dönemlerinde karşılaşılabilen (belki Çin dışında) bütün feodal toplumlarda, eşitsizlikçi ilişkiler (gördüğümüz gibi) dinsel ideolojiyle dayatılan (sözde eşitlikçi, aslında eşitsizlikçi) inançlarla açıklanıp savunulmuştu. Artının tek bir kaynaktan (örneğin tarımsal üretimden) sağlanıp, bu kaynağın (toprakların) tek bir egemen sınıfın (örneğin yerel feodal beylerin) sahipliği altında bulunduğu toplumlarda, tek bir inanç dizgesi geliştirilir. Söz konusu inançlar, o egemen sınıfın bakış açısından edinilmiştir. O sınıfın beslediği, o sınıfın çıkarlarını gözeten ideologlarınca dillendirilip geliştirilmiştir. Dolayısıyla, toplumda çıkarları birbirlerinininkiyle uzlaştıramayacak sınıflar da bulursa, toplumsal önem taşıyan bir konuda, inanç biçimi verilmiş tek bir doğrular, tek bir değerler dizgesi ile karşılaşılır.

Toplumsal artının, tarım yanı sıra ya da tarımdan çok, tarım ürünlerinin (zeytinyağı, şarap gibi) işlenmesinden, alışverişinden, yapılmış mal (örneğin amfora) ve hizmetten (örneğin malların taşınmasından) sağlandığı yerlerde ("erken pazar ekonomisi" denebilecek toplumlarda) durum değişir. Ortada, toplumsal önem taşıyan bir konuda tek bir düşünce (inanç) değil, farklı sınıflar açısından edinilmiş birbirine zıt iki düşünce bulunabilecektir. "Gerçekliği hangisi doğru yansıtıyor?" ve "hangi düşünce ahlak değerlerine uygun?" gibi sorularla karşılaşıldığında, düşünmeden inanmanın yerini düşünmek alacaktır. Dinsel inançların yerini böyle felsefi düşünmenin

aldığı İyonya (İ.Ö. 6.yüzyıl) ve (İ.Ö. 5.yüzyıl) Yunan kent devletlerinde olan tam da budur. Buralarda toplumun eşitsizlikçi yapısını irdeleyen düşünceler, eşitlikçi ve eşitsizlikçi değerler yanı sıra ileri sürülüp işlenecektir.

İyonya ve Yunan Anakarası kent devletlerinde sınıf ilişkileri, eşitlik üzerine düşünceler

Böyle pazara yönelik bir üretim biçiminin erkenden görüldüğü İyonya ve Yunan Anakarası kent devletlerinde, tarımdan, köle emeği kullanarak varışmış, kendilerini tanrısoylu sayan toprak sahibi aristokratlar vardı. Onların yanında (İ.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda) varsılıklarını tarım ürünlerini işlemeden, mal yapımından ve pazarlara teknelerle mal taşımacılığında, denizcilikten, ticaretten sağlayan (aristokrat soylu olmayan) kentli sınıflar belirdi.

Kentli varsılların, dinsel ideolojinin bir biçimi olan tanrısoyluluk savlarına³¹ dayanan aristokratlardan yana yontan inançları ve değerleri (din adına) benimsemelerinin kendilerine bir yararı olmayacaktır. Daha çok (yönetimi tanrısoylulara bırakmak gibi) zararı olacaktır. Söz konusu inançlara doğrudan karşı çıkmak ise, günlük sınıfsal çıkarlarına ve (Sokrates'in başına gelenleri anımsayın) kişisel can güvenliklerine ters düşecektir. Sorunu, dine dayanan inançları duymazdan gelip, insan-doğa ve insan-insan ilişkilerini doğa yasaları (Yun. physis) ile, nedensellikçi açıklamalarla çözme girişiminde bulunurlar. Olanları tanrıların erekleleriyle, buyruklarıyla, tanrıların keyfiyle ereksel açıklamalara kulaklarını tıkırlar.

Soylu olmayan varsıllaşan kentli sınıfların dünya görüşlerini ve değerlerini "doğa felsefesi" denecek düşünsel akım içinde formüleştiren düşünürler çıkar. Doğa felsefecileri, inançlara dayandırılan dinsel düşünüş yerine, özgürce düşünmeyi getirirler. Akla dayandırılan (rasyonel) felsefi düşünüşü başlatırlar. Tanrıları değil insanı yücelten, insanın mutluluğunu amaç edinen budünyacı ve insanı (humanist) değerleri savunurlar.

İyonya gibi Yunan Adaları ve Yunan Anakarası kent devletleri de sınıflı, eşitsizlikçi uygar toplumlardı. Yüksek ve aşağı görülen sınıfları, hatta köleleri vardı. Gene de, eleştirel akla ve gözleme dayandırılan felsefi düşünüş yöntemiyle, insanların eşitsizliği kadar eşitliği görüşü savunulan düşünceler geliştirilebildi. Eşitsizliği savunanlar arasından bile, olguları yazgıyla, tanrıların keyfiyle, tanrısoylulukla açıklamaları bırakıp, eşitsizlikleri Doğa ile, doğuştan getirilen yetenek farklılıklarıyla açıklayanlar çıktı.

Soylu olmayan kentli varlıklar, ekonomik erki ele geçirmelerinin sağladığı güçle, siyasal erke ortak olma girişiminde bulundular. Hatta siyasal erki ("demokrasi" = halk yönetimi dedikleri yollarla) tekellerine almaya çalıştılar. Bu yolda önce kendilerinin soylulardan aşağı olmadıklarını söylemeliydiler. Onlarla birlikte (tanrısoylu, yarı tanrı değil) insan, dolayısıyla onlara eşit olduklarını ileri sürmeliydiler. Öyle de yaptılar. İnsan olarak onlara eşit değerde buldukları savını, "eşitlik" kavramını ileri sürdüler. Ama bu, dinsel ideolojideki "kulların tanrı önünde eşitliği" anlayışından farklı bir eşitlikti.

Sofistlerde insanların doğal eşitliği savunusu

Kentli varlıkların dünya görüşüne uygun düşünce ve değerleri "Sofistler" denen düşünürlerden kimilerince dile getirildi. Kimi Sofistler tanrıların değil Doğa'nın insanları eşit yapıp eşit yarattığını ileri sürdüler. Bu konuda bir örnek bile yeter: Antiphon'un, "Gerçek" adlı yapıtında şunları yazdığı aktarılır:

"Soylu babaların çocuklarını sayıyor, onlardan çekiniyoruz. İyi soylu [aristokrat] olmayanları saymıyor, onlardan çekinmiyoruz. Bu durumda birbirimize barbarlık ediyoruz. Çünkü doğada hepimiz herşeyde aynı [eşit] yaratılmışızdır, Hellen olsun barbar olsun.. Hepimiz havayı ağız ve boğaz yollarımızdan içeri çekeriz ve hepimiz ellerimizle yemek yeriz."³²

İçinde Yunan kentli sınıfının eşitlik anlayışının geliştirileceği, ileride "demokrasi" diyecekleri siyasal düzenlerine, önceleri "isonomia" (eşit yasa) adını takmış olmaları anlamlıdır.³³ Bu, anlayışlarının ekonomik eşitliği içermeyen bir hukuksal ve siyasal eşitlik olduğunu göstermektedir. Onda bile köleler, kadınlar, kenttaş sayılmayan özgür yabancılar dışlanmıştı. Eski Yunan ve Roma uygar toplumlarında ilkel komünal düzene dönüş özlemi: Altınçağ eşitlik ve bolluk toplumu ütopyası

Öte yandan, sınıflı topluma geçişin yarattığı acıların, sıkıntıların etkisiyle ve sınıfsız dönemlere geri dönüş düşüyle, aşağı sınıflar arasında yayılmış olabilecek bazı mitosların sözlü gelenekle kuşaktan kuşağa geçirildiği anlaşılıyor. Bunu söz konusu eşitlik ve bolluk dönemi Altınçağ mitoslarını alaya alan varlıkların yazarlarının yapıtlarından çıkarıyoruz.³⁴

Aşağı sınıfların özlem ve değerlerini yansıtan Altınçağ mitosuna göre, Zeus'un yönetiminden önce (anlaşılan sınıflı uygar toplum döneminden önce) insanların mutlu oldukları zamanlar yaşanmıştı: Zaman Tanrı Kronos'un Altınçağ dönemi! Bu, köleliğin eşitsizliğin, yoksulluğun bulunmadığı bir bolluk toplumu düşüydü.

Neden sonra Roma'da bu Altınçağ anısına törenler düzenlenecekti. Yılın belli bir gününde, Kronos'un-Latince'deki adıyla Satürn dönemi, "Satürnalıa" şenliğinde anılacaktı. O gün, "ölüm cezaları ertelenir; savaflara son verilir" idi. Köle ile efendi aynı masada yer; köleler o gün serbest bırakılırdı. Hatta bazı söylentilere göre, efendi ile köle yer değiştirdi. Efendi bir gün için kölesine hizmet ederdi.³⁴

Platon ve Aristoteles felsefelerinde sayısal eşitlik ile oranlı eşitlik ayrımı

Yunan'ın aristokrat ve kentli varlıklarının eşitsizlikçi dünya görüşlerini, Platon ile Aristoteles, felsefe düzeyinde dillendirmiştir. İki de eşitlikle ve eşitsizlikle ilgili düşüncelerini hem tanrısal yaratılışa hem doğaya dayandırma yolunu izlemişti. Konu (demokrasi yönetimleri döneminde demos=halk partisinin hegemonyasıyla değer kazandırılan) "siyasal eşitlik" olunca, eşitsizlikçi dünya görüşlerine pek de uygun olmayan bir tutum takınmak zorunda kalmışlardı. Onlara göre de eşitliği izlemek doğru bir politikaydı. Ancak ortada bir değil iki eşitlik anlayışı vardı: Biri "sayısal eşitlik" ötekisi "oranlı eşitlik"³⁵

Demokratların sayısal eşitlik anlayışında, hakedip etmediğine bakılmaksızın, herkese eşit haklar tanınmakta, eşit pay verilmeye çalışılmaktaydı. Oranlı eşitlik anlayışına göre ise, haklar herkese "hakettiğine eşit" olarak, oranlı dağıtılmalıydı. Böyle bir eşitlik anlayışı sonunda eşitsizliğe varacaktı. Açıkçası, eşitsizliği eşitlik örtüsü altında sunarak yeniden değer kazandırma taktiğiydi.

Gerçekten, söz konusu ettikleri oranlı eşitlik bile, ekonomik değil, hukuksal, siyasal alanlar için önerilmişti. Ancak, kendisinin doğru olmayarak ilk "komünist düşünür" sayılmasına yol açan bir tutumla Platon, Devlet yapıtında ekonomik alanda eşitlikten de söz etmişti. İdeal devlet taslağında "Koruyucular" dediği, kast benzeri savaşçı egemen sınıf ve onların arasında seçilip, eğitilip yetiştirilecek yönetici kadro, filozof kral(lar) ve filozof kraliçe(ler) için ortak sahiplik ve öteki komünist denebilecek düzenlemeler önermişti. Ama bu düzenlemeleri "Besleyiciler" dediği yönetilen üretici sınıflar için geçerli değildi; Koruyucular ile sınırlıydı. Dahası Platon kölelerin varlığını (kenttaşlara boş zaman sağlanması için) doğal ve gerekli bulmuştu.

Aristoteles ise, öğretmeni Platon'un kadınlarla ve koruyucular sınıfı için ortak sahiplikle ilgili (sınırlı) eşitlik düşüncelerine bile karşı çıkmıştı. Kadının doğa tarafından erkektekenden aşağı yaratıldığını (dışlerinin ve beden ısısının erkeğinkinden az olduğu gibi

kanıtlarla!) ileri sürmüştü. Kölenin, doğaca, güçlü ama buyrulunu yapmaktan öte kendini bile yönetmeyecek akılla, özgürden aşağı yaratıldığı düşünceyle "doğuştan kölelik" kuramını geliştirmişti.

Kynik marjinal düşünürler: İnsanların evrensel eşitliği

Eski Yunan'da, en geniş kapsamıyla (ekonomik alanı da içeren) eşitlik anlayışı, Kynikler denen marjinal bir düşünürler grubu (bazı İ.Ö. 4. yüzyıl felsefecileri) tarafından savunulmuştu. Kynikler, özgür-köle, Hellen-barbar ayırımına karşı çıkmışlardı. Kadının erkeğin malı gibi görüldüğü aile kurumunu eleştirmişlerdi. İki cinsin gönüllü, özgürce, eşit koşullarda kurulacak birliğinden (eleştiricilerine göre kadınlarda ortaklıktan!) yana olmuşlardı.

Kynikler, bütün insanların her alanda evrensel eşitliği düşüncesiyle, devletsiz, eşitlikçi bir kozmopolis (evrenkent) toplumundan yana olmuşlardı.³⁶ Üyeleri (Antisthenes gibi) kölelerden (Diogenes gibi) azatlı kölelerden ve kenttaşlık hakları bulunmayan yabancılar arasından çıkan bir düşünürler grubuydu. Marjinal kesimlerinin eşitlikçi düşünce ve değerlerini dile getirmişlerdi. Ama eşitsizlikçi düzeni değiştirmeye kalkabilecek güce ve tabana sahip olmayan Kyniklerin eşitlik anlayışında bir zayıflık da vardı: Uygur toplumun eşitsizlik üreten kurumlarından çok kendisine saldırdılar. Sınıflı uygur toplumun eşitsizlikçi ilişkilere yol açan kurumlarını (örneğin üretim araçları sahipliğini, sınıfları) siyasal örgütlenme ve eylemle, devrimle değiştirmeyi düşünemediler. Uygurluğun kendisini hedef olarak insanlığın kültürel evriminde varılan noktanın gerisine düştüler. Gereksinimlerini kısırak (örneğin fıçı içinde yaşayıp) adlarının gösterdiği gibi köpek (Yun. kynos) yaşamına benzer bir yaşamın insanları daha erdemli ve mutlu edeceğini kanıtlamaya çalıştılar.

Yunan ve Roma Stoacılarından Hıristiyanlığa: İçeride boşaltılmış eşitlik ve özgürlük ideali

Dinsel ideolojiye, inanca değil felsefeye, akla dayandırılan bir eşitlik anlayışı, Eski Yunan'ın Stoacı düşünürlerince geliştirildi. Onun, geçirildiği Roma Stoacılarının kafasında dünya çapında eşitsizlikçi bir toplumsal, siyasal düzenin (Roma imparatorluğunun) savunusunda kullanılan biçime sokulabildiğini görmek şaşırtıcı.³⁷

Kynikler'in ve Yunan Stoacılarının insanların evrensel eşitliği düşüncesi Roma'ya geçirilince Roma Stoacıları ortaya çıktı. Evrensel eşitlik toplumu (kozmpolis) düşüncesinden yola çıkan felsefeci Cicero

(İ.Ö. 106-44) imparator olarak Neron'un eğitmeni Seneca (İ.Ö. 4 -İ.S. 65) köle Epiktetos (İ.S. 60-120) imparator Aurelius, (İ.S. 121-180) gibi Roma Stoacı düşünürlerinin Yunan Stoacılığında savunulan değerleri tepetakla edip eşitlik diye eşitsizliği pazarlamaları, ele alınıp görülmeye değer. Bazı ideolojilerin, değerlerin içlerinin boşaltılıp düşüncelerin bulandırılması işini görmeleri bakımından özetlemeyi gerektirir:

Stoacılar göre, bütün insanlar evrensel akıldan pay alan varlıklar olarak birbirine eşittir. Kölenin efendiden farkı, Romalının barbardan üstünlüğü yoktur: Evrensel aklın yasalarından Doğa yasaları, doğa yasalarından toplum yasaları türemiştir. İnsan akıllı, aklın yasaları da, insan evrensel akıldan pay aldığı için bu yasalara uygundur. Öyleyse, insanların düşünceleri de, toplum yasalarına, doğa yasalarına, evrensel aklın yasalarına uygun olmalıdır. Oysa bazı insanlar, evrensel akıldan bağımsız kendi akılları varmış gibi düşünmektedirler. Duygularına, tutkularına kapılarak akılsızca davranmaktadırlar.

Demek ki, bütün insanlar evrensel akıldan pay almakla birlikte bazıları az pay almıştır. Evreni evrensel akıl yönettiğine göre, kişiye düşen görev evrensel aklın yasalarına uymaktır. İnsan evrensel aklın kendine uygun bulduğu yazgısına da uymalıdır. Ona akılsızca karşı çıkmaya kalkmayıp boyun eğmelidir. Bu düşüncenin, bu mantık zincirinin, evrensel bir imparatorluk olan Roma'nın uyruklarının Roma'nın evrensel akla uygun oldukları ileri sürülebilecek yasalarına uymaları gerektiği sonucuna varacağı ortadadır.

Stoacılar, insanların doğadan özgür ve eşit yaratıldıkları inancını da savunmuşlardır. Ama buna bakılıp toplumdaki kölelik, eşitsizlik olgularını düzeltmeye kalktıkları sanılmamalı. Çünkü Stoacılar göre önemli olan, görünüşte özgürlük değil, "iç özgürlük" idi. İnsanın kendini tutkularından kurtarmasıydı. Bu bakımdan bir efendi tutkularının tutsağı, bir köle tutkularının efendisi olabilirdi. Öyleyse aslında bütün insanlar eşitti. İnsan (köle konumunda bile bulunsa) evrensel aklın kendine çizdiği yazgıya uyuyorsa özgürdü. Tutkularını izleyerek başkaldırıyorsa tutkularının kölesi demektir.

Ermiş Hıristiyan Düşünürü Augustinus'ta eşitlikçi Tanrı Devleti - köleci Yer Devleti ayrımı

Somut içerikleri boşaltılmış soyut kavramlarla oynayarak gerçekliği tepetakla gösterme taktiği, düşünsel gelenekle, Ortaçağ Hıristiyan düşüncesine geçirecektir. Böyle bir felsefe, sonunda

Hıristiyan inançlarını Yunan ve Roma felsefesiyle temellendirme görevini üstlenmiş Augustinus'un Yer Devleti-Gök Devleti ayırımına ve üç kağıtçılığına götürmüştür: Tanrı bütün insanları eşit ve özgür yaratmıştır. Tanrının yönetimindeki gök devletinde kölelik, özel mülkiyet, zorba yönetim yoktur. Ne yazık ki Adem ile Havva'nın (tanrının buyruklarına uymayarak) işledikleri ilk günahın cezası olarak insan lanetlenip Cennet'ten kovulmuştur. Cennetten kovulmasıyla birlikte yer devleti de kurulmuş olur. Yer devletini ise Şeytan yönetmektedir. Orada (burada) görülen kölelik olsun, tiranlık olsun, eşitsizlikler olsun, Gök Devleti'nde ("Tanrı Devleti"de dediği devlette) işlenen kalıtsal günahın (Tanrının lanetinin) cezalarıdır.

Ama umutsuzluğa kapılmayalım. İsa ile insanlığa ilk günahı kalıtmamış günahsız insan aşılanmıştır. Bu durumda kilise, Hıristiyan yöneticiler ve gerçek Hıristiyanlar, Gök Devleti'nin yurttaşları sayılırlar. Ötekiler, şeytanın yönetimindeki Yer Devleti'nin uyrukları. Yeryüzünde gerçek Hıristiyanlar, Kilise ve Hıristiyan devletler eliyle gök devleti yurttaşlığı yaygınlaştırılıp tüm dünyayı kuşatacaktır. Kuşatıldığında devletin, sınıfların köleliğinin bulunmadığı Tanrı Devleti koşulları yer devletinde de gerçekleşmiş olacaktır:³⁸ Alın size "Hıristiyan emperyalizmi" girişiminin dayandırılabilceği bir eşitlik (?) anlayışı!

6. Ticaret ve Endüstri Devrimleri Sonrası Kapitalist Üretim Biçiminde Burjuvazinin ve Proleteryanın İdeologlarının Eşitlik-Eşitsizlik Kurumları

Bundan sonrası daha bildik gelişmeler ve düşünceler: Ticaret ve endüstri devrimlerinin etkisiyle feodal düzen, tarıma dayanan uygar toplum kurumları, (17. ve 18.yüzyılda) Avrupa'dan başlayarak hemen tüm dünyada çözülme sürecine girer. Üretimde tarımın ağırlığı azalır Endüstri üretimi ağırlık kazanır. Feodal bey ve serf katmanları (zümreler) tarih sahnesinden çekilir. Yerlerini burjuvazi ve proleterya alır. Endüstri üretimi kapitalist biçimiyle gelişme, rayına oturtulur. Burjuvazi egemen sınıf olarak direksiyonun başına oturur. Toplumsal artı (artı değer) endüstriden "özgür emekçi" nitelenen proleteryanın sömürsünden sağlanır olur. Uygur, sınıflı toplumun endüstri üretimine dayandırılan evresine geçmiştir. Zümrelerin yerini sınıflar almıştır. Zümreler arası sürtüşmelerin yerini sıcak ve soğuk sınıf savaşları.

Yeni eşitsiz üretim ilişkilerinin etkisiyle dinsel ideolojiye dayandırılan eşitlik ve eşitsizlik anlayışları inanılabilirliğini yitirir. Yerine burjuvazinin ve

proleteryanın nedensellikçi, bilimsel düşünüşe dayandırılmaya çalışılan eşitlikçi ve eşitsizlikçi açıklamaları, değerleri geliştirilir.

İnsanların Doğa'dan, doğuştan eşitliği düşüncesi

Burjuvazinin aristokrasiye karşı siyasal ve ideolojik savaşımında, önce aristokrasinin "tanrının insanları eşit yarattığı" (kullukta eşitlik) inancına ters simetrik "Doğanın insanları, hangi din, ırk, cins ve dilden olurlarsa, olsunlar eşit yarattığı" inancı geliştirilir.³⁹ Bu, insanların özgür ve eşit doğdukları görüşüne varılan laik "Doğal hukuk" anlayışının ürünüdür. Eşitliğin nedenlerinin insanın fizyolojik yapısında, doğasında aranmasıdır. İnsan hakları bildirgelerine yansıyan anlayış budur. "Bütün insanlar doğuştan.."

Böyle bir eşitlik anlayışına karşı birbirine zıt iki tepki gelecektir. Biri, insanlar arasında doğadan, doğuştan, genetik yapılarından gelen eşitsizliklerin bulunduğu anlayışıdır. Bu, yaratılıştan eşitsizlik (kul insan) anlayışının bilimsel nedensellikçi revizyonudur. Birbirlerine zıt da görünseler, doğuştan eşitlik anlayışı da doğuştan eşitsizlik anlayışı da, burjuvazinin çeşitli dönemlerinde çeşitli gereksinimlerine yanıt olarak burjuva düşünürlerince geliştirilmiş düşünceleridir.

Oysa sorun, özellikle de çağdaş eşitsizlik sorunu, kişiler, gruplar, ırklar, hatta (kadınla erkeği eşitleştirici makine, bilgisayar destekli üretimi göz önüne alınırsa) cinsler arası genetik, fizyolojik eşitsizlik sorunu, yani biyolojik evrimsel kökenli bir sorun değildir. Üretici güçler, üretim düzeni, üretim araçları mülkiyeti, üretim ilişkileriyle ilgili "toplumsal/kültürel evrim" sorunudur.

Proleteryanın, kendini emek davasıyla özdeşleştirmiş düşünür ve politikacıların dillendirdiği, formüleştirdiği eşitlik yaklaşımı bambaşkadır. Önce üretim biçimine ve üretimde eşitsizlik ilişkilerine bakılır. Üretimde sınıf konumları, artı değer sömürsünün niteliği ve niceliği araştırılır. Böylece insanlar arası eşitsiz ilişkileri besleyen sınıflar arası eşitsizlik olgusu (gerçeği) saptanır. Eşitsizlikler ve bunun insan ilişkilerindeki sömürüye, yarışmaya, savaşlara mutsuzluğa yol açan sonuçları açıklanır.

Söz konusu sorunlara çözüm olarak, görülen gerçekliği değiştirme amaçlı düşünce ve eylemlere rehberlik edecek insanların "eşdeğerliği" değeri benimsenir. İleride kurulabileceği düşünülen eşitlikçi bir topluma ulaşma ereği yolunda eşitsizlikçi üretim düzeni ve üretim ilişkileri dönüştürülmeye çalışılır.

Dipnotlar

1. Kimi yazarlar (örneğin bkz. Gordon Childe, Toplumsal Evrim, çev. Cemal Balcı, İstanbul, 1994, Alan Yayıncılık) “toplumsal evrim” kimileri “toplumsal ve kültürel evrim” kavramını kullanıyor. Bu kavramlar (Childe, 1994, s.113’te belirtildiği gibi “kültürel devrim” sürecini de kapsamaktadır.
2. “Simgesel araç” kavramını, insanın hayvandan ayırt edilmesinde en önemli ölçütün, bazı hayvanlarda da görülebilen “araç kullanma” değil, tek insanda görülen simgesel araç kullanma olduğunu yazan Ernst Cassirer’e borçluyuz (bkz. İnsan Üstüne Bir Deneme ile Devlet Efsanesi ve Sembolik Formların Felsefi adlarıyla Türkçeye de çevrilmiş yapıtları).
3. Bkz. Alâeddin Şenel, Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi, Ankara, 2006, İmge Kitabevi Yayınları, 3. Bölüm: İnsanın evrimi: Organik, toplumsal, kültürel gelişmesi.
4. William H. McNeill, Dünya Tarihi, çev. A. Şenel, Ankara, 2013, İmge Kitabevi Yayınları, s.26.
5. Geçmişte, benzeri bir tutumla “doğal kölelik öğretisi” savunucusu Aristoteles, “köle canlı bir araçtır, araç cansız bir köle” demişti. Romalı toprak sahibi ve “sansür” görevlisi (Baba) Caton, köleyi “sesli araç” (Lat. instrumentumvocalis)) olarak tanımlamıştı.
6. Kalıtım-egitim tartışması, “insanın doğasının ve kişinin karakter özelliklerinin oluşmasında belirleyici etmen nedir?” sorusuna verilen yanıtlarda birbirinin karşısı görüşleri özetlemektedir. Doğa-Yetişme (İng. nature-nurture) ikilisiyle de dile getirilen bu kutuplaşma, olgunun evrimsel boyutları, biyolojik evrim-kültürel evrim dikotomisiyle desteklenebilir. Söz konusu evrimsel kazanımların kuşaktan kuşağa, toplumdan kişiye aktarılması biyolojik kalıtım-kültürel kalıtım kavramlarıyla irdelenebilir. Ancak “kalıtım” dendiğinde akla daha çok biyolojik olgunun geleceği düşünülerek “kalıtım-kazanım” ikilisinin kullanılması uygun olur görüşündeyim. Aynı görüşte olmalı ki Robert Foley, (HuntersandGatherers’den alınan “evrimci perspektif” altbaşlıklı yazısında (s.216’da) Çağdaş Tipte Homo sapiens’in evriminin biyolojik nedeni değil, biyolojik evrimini de etkileyerek denli etkili kültürel ve ekonomik nitelikli olduğunu yazmıştır.
7. Daha önce Homo sapiens Z.Ö. (Zamanımızdan Önce) 1 milyon yıla konuyor, bunun 990 bin yılının (%99’unun) avcı-toplayıcı ilkel komünal toplum düzeninde geçtiği ileri sürülüyordu. Bugün, kimi yazarlar Çağdaş Tipte Homo sapiens türünün Afrika’da 100 bin yıl önce görünüp 30 bin yıl önce dünyaya yayıldığı görüşünden giderek komünal toplum dönemi yüzdesini buna göre düşürmüş bulunuyorlar (bkz. Tim İngold, David Riches ve James Woodburn (ed.), HuntersandGatherers (1995)’de Robert Foley, “hominids, humansandhunter-gatherers”, s.215). Tartışmanın önemi, insanın doğasının ve kültürünün biçimlenişinde ilkel komünal dönemin ağırlık derecesinde görüş farklılıkları ile bağlantısında yatmaktadır.
8. Bkz. Ingold ve başkaları (ed.), HuntersandGatherers içinde, antropolojik alan çalışmalarının ve onlardan çıkarılabilecek kuramsal sonuçların tartışıldığı 1966 Chicago “Man the Hunter”, 1986 Londra (LSE) “HuntersandGatherers” konferanslarında sunulan bildiriler ve tartışmalar.
9. Üremeye ilgili olanların ötesindeki farklılıklar, antropolojide cinsel “ikibiçimlilik” (İng. dimorphism) olarak nitelenir. Cinsel ikibiçimliliğin, Yukarı Paleolitik (Cro-Magnon insanı)

- uzman avcı topluluklarında büyük olup, avcı ve toplayıcı Mezolitik kültürlü topluluklarda, erkeğin küçülme oranının kadınınkinden fazla olması nedeniyle azaldığını bile saptayabilmişlerdir. (bkz. Ingold (ed.) HuntersandGatherers, s.216-217).
10. Bu konuda Jean-Jacques Rousseau (İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı, çev. Rasih Nuri İleri, İstanbul, 1990, Say Yayınları, s.218’de, metne koyduğu dipnotunda) ilginç bir spekülasyonla yabanıl [ilkel komünal] topluluğun insanın, avuçlarını yapıştırdığında parmaklarının birbirine uyduğunu görmüş olabilirse de, onların sayısının eşit olduğunu [eşitlik kavramını] düşünmüş olmayacağını yazmıştır.
11. Şaman yetiştirilecek çocukların, otistik denebilecekler arasından seçilmeleri, tarihsel komünal topluluklardaki sihirci-sağaltıcıların olası konumunun kavranması hakkında bir düşünce verebilir.
12. Bkz. Şenel, İnsanlık Tarihi, s.154.Foley de “Hominids, human sand hunter-gatherers” de (s.212’de) Orta Paleolitik’te teknolojinin en az onbinlerce yıl süren bir durağanlık gösterdiğini yazmaktadır.
13. UNESCO destekli yayın History of Humanity, c.I içinde, s.108-109, Valoch, “Archaeology of Neandarthallers”den Şenel, İnsanlık Tarihi, s.163.
14. CalvinWells de (İnsan ve Dünyası, çev. Bozkurt Güvenç, İstanbul, 1994, Remzi Kitabevi, s.73’te “ileri besin toplayıcıları” sınıflandırması altında anlattığı Boroların tüm köyün tek bir çatı altında aile bölmeleri içinde yaşadığını yazmaktadır.
15. Langarey ve başkaları (der.) Dünyanın En Güzel Tarihi, çev. Emine Çaykara, İstanbul, 2000, İş Bankası Yayınları içinde Jean Clottes, “Hayal Gücünün Keşfi, Sanatın Çocukluğu”, s.58,67,69’dan Şenel, İnsanlık Tarihi, s.186.
16. Bkz. Richard B. Lee, “Reflections on Primitive Communism”, HuntersandGatherers içinde, s.267.
17. Kanada’nın kuzeybatısının Büyük Okyanus’a bakan kıyısında yaşayan Amerikan Yerlisi Kwaikut kabilelerinin köylerinde, birçok tekne sahibi olup deniz memelisi avlatan şeflerin potlaç gelenekleri, soyağaçlarının gösterildiği kabartma yontulu totem direkleri eşitsizlikçiliğe varacak gidişin kanıtıdır. (bkz. Nephana Saran, Antropoloji, İstanbul, 1989, İnkılâp Kitabevi, s.287); Barclay, Devletsiz Toplumlar, s.61’de onlarda paye farklarının hatta kölelerin bulunduğunu yazmaktadır.
18. Böyle bir yöntem izlenmiş olabileceği sonucuna, çağımız ilkel topluluğu olup Sierra Nevada’da yaşayan Amerikan Yerlileri Pavitsoların kadınlarının uygulamalarından çıkarsamayla varılmıştır. (bkz. Alâeddin Şenel, İkel Topluluktan Uygur Topluma, Ankara, 1995, Bilim ve Sanat Yayınları, s.223).
19. Bu aynı zamanda “kadının sırtında sopayı, karnında sıpayı eksik etmeyeceksin” gibi günümüze dek süregelen bir deyişle, söz konusu eşitsizliğin kökenini göstermektedir.
20. Anarşist yazar HaroldBarclay (Efendisiz Halklar, çev. Zarfife Bila, İstanbul, 2010, Versus, s.39’da) On dokuzuncu yüzyılda ortaya atılıp, yirminci yüzyılın son onyılarında feminist akımın Marksçı dalınca öne çıkarılan, tarihin ilkel komünal topluluklarında, kadın-erkek eşitliği, grup evliliği, (matriarşi) bulunduğu savlarına antropolojik kayıttan destek gelmediğini yazmaktadır.
21. Bunu, yalnızca günümüz köylerinde değil, çağımızın soyun kadının çizgisini izlediği (anasoyçizgili, İng. matrilineal) Neolitik kültür düzeyli toplulukların bile hemen hepsinde, köy başkanının (muhtarın) erkekler arasında çıkarılmasında

anıyoruz (bkz. Barclay, Efendisiz Halklar, s.85'de anasoyluluk, yönetimin kadınların elinde olduğunu göstermediği anlaşılabilir. Barclay onlar için "matriarşi değildir" demektedir.

22. Bu konuda, Pierre Clastres'in, Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu (çev. Alev Türker ve Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1980, s.233'te) Amerikan Yerlilerinden Culupiler'in 17. yüzyıl başındaki Tobatopluluğu şefi Kalalin'in, komşu topluluğun kampına baskınlarında onlarca kişiyi ününü sürdürmek dışında nedensiz boğup derisini yüzdüğü saptaması, ilkel komünal toplulukların yabancı düşmanlığını aydınlatıcı olabilecek bir örnektir. Eskimo olarak bildiğimiz halkın, kendine "insan" anlamına gelen İnuit demesi, dolayısıyla yabancıları insan saymaması örneği de (bkz. Barclay, Efendisiz Halklar, s.39) öyle.

23. Devlete (ve uygar topluma) geçişin bu "fetih kuramı", halk sağlığı hekimi sosyalist doktor düşünür Franz Oppenheimer (1864-1948) tarafından, 4500 sayfalık adı "Sosyoloji Sistemi" olarak çevrilebilecek yapıtının "Devlet" başlıklı yazısında (sonra da geliştirilip aynı adla 1909'da bağımsız basılan yapıtında) işlenmiştir. Banliyo'nun yoksul çevrelerinde karşılaştığı hastalıkların ve acıların tıpla çözülemeyecek derecede yoğunluğu ve yaygınlığı karşısında, kendini onları üreten kaynağı araştırmaya adanmıştı (bkz. Devlet, çev. A. Şenel ve Yavuz Sabuncu, çeşitli yıllarda çeşitli yayınevlerince yayımlanan yapıtı). Oppenheimer'in bu çalışması ve öyküsü okuyucuda bizimle ilgili birşeyler çağrıştırmış olmalı.

24. Oppenheimer'in uygarlığın başlayışının bu "fetih devleti" kuramında, "ayıcılık" ve "arıcılık" dediği ilk iki evresinin çözümlenmesinden ve adlandırmasından esinlenilerek sonraki evreler böyle kavramlaştırılabilir diye düşünüyorum.

25. Bu saptama, ilkel topluluklarla ilgili alan çalışmaları yapan M. Sahlins'in (Stone Age Economics, Londra, 1974 yapıtında; Türkçesi: Taş Devri Ekonomisi, Çev. Ş. Özgün, T. Doğan, İstanbul, 2010, Bgst Yayınları içinde) yapılmış olup, Sahlins de çözümlenmesini, kendi gözlemleri yanı sıra ekonomici A. V. Chanov'un (emekçi sayısının nüfusla birlikte artmasına karşın kişi başına düşen üretimin arttırılmadığını gözlemlediği) Rus çiftlikleriyle ilgili çalışmasına dayandırmıştır.

26. Bkz. Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları (çeşitli tarihlerde çeşitli çevirileri).

27. EnümaEliş (Babil Yaratılış Destanı) der. ve çev. Alexander Heidel, Türkçeye çev. İsmet Birkan, Ankara, 2000, Ayrac Yayınevi, 138 s. + 12 sayısız resimli sayfa.

28. Destan'a adı olarak başa konan "EnumaEliş" tabletlerindeki ilk iki sözcük olup "başlangıçta göklerde" anlamına gelmektedir. Anlamı bir durumla, tektanrıci yaratılış mitosuna da (bkz. Kitab-ı Mukaddes ya da 2001 tarihli "Yeni Çeviri" Kutsal Kitap) "Başlangıçta" sözüyle başlatılmıştır.

29. Dinsel inancın ilk biçiminde, tapınağa götürülen kurban ve adakların tanrılarca yendiğine inanılıyordu. Birçok kanıtından biri, Gilgamiş Destanı (çev. ve sun. N. K. Sanders Türkçeye çev. Orhan Suda, İstanbul, 2002, YKY) içinde (s.115'te) tanrılar için Tufan çekilince sunulan kurbanı "sineler gibi üşüştüler" denmesidir.

30. McNeill, Dünya Tarihi, s.113-114.

31. Kimi yazarlara göre, Eski Yunan'da insanlarla cinsel ilişki kurup onlardan çoluk çocuk edinebilen tanrılar inancı, tanrı ile insan arasındaki uçurumu bile kapatın eşitlikçi değerleri

dile getirmektedir. Ama madalyonun bir de öteki yüzü vardır: Söz konusu ilişkilerin ürünü olduklarını ileri süren aristokrat katmanlar, yönetme yeteneğini ve hakkını ataları tanrılardan kalıttıkları saviyle yönetilenlerden üstün ve yönetici bir insan türü gibi sunulmaktadır: Böylece tanrılar, kahramanlar, insanlar sıradüzeni modeli kurulmaktadır.

32. Bkz. Alaeddin Şenel, Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne, Ankara 1970, A.Ü. SBF Yayınları, s.349.

33. Şenel (1970) s.230.

34. Bkz. Şenel (1970) s.88 n, 280 ve 528-529.

35. Bkz. Alâeddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara, 2013, Bilim ve Sanat Yayınları içinde s.150 "Platon" ve s.175 "Aristoteles" içbaşıklarını izleyen sayfalar.

36. Bkz. Şenel (2013) s.145'de "Kynikler" içbaşığını izleyen sayfalar.

37. Şenel (2013) s.194 "Stoacılar" içbaşığını izleyen sayfalar; s.212 "Cicero" ve s.217 "Seneca" içbaşıkları altındaki sayfalar; ayrıca bkz. Marcus Aurelius, Düşünceler, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, 2004, YKY, 169 s. ve Cicero, Stoacıların Paradoksları, çev. S. G. Kalaycıoğulları ve C.Ü. Keyinci, Ankara, 2012, İmge Kitabevi Yayınları, 110 s.

38. Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, s.260 "Augustinus" içbaşığı altındaki sayfalar.

39. İnsanların "yaratılıştan" eşitsizliği ve eşitliği düşünceleri yerine "doğuştan", doğadan eşitliği düşünceleri, burjuva sınıfı ile birlikte, materyalist dünyagörüşünü işleyen Hobbes (1588-1679) "Doğal Hukuk" kuramını ileri süren Pufendorf (1632-1694) ve Rousseau (1712-1778) gibi ("soylu vahşi" dediği toplulukların ortaklaşmacı değerlerini savunun) felsefecilerce geliştirilmiştir. Kaynağında sömürgecilik dönemi gezginlerinin ve denizcilerin gördükleri ilkel topluluklarla ilgili (eşitlikçi yapılarını ve değerlerini övücü) mektupları, raporları da vardır. Benzeri bir tutumla, proletaryanın eşitlik anlayışını formüleştiren Marx, Engels gibi düşünürlerin ve eylemcilerin uygar toplum öncesi (Cermen kabileleri gibi komünal) topluluklarla ilgili kaynaklardan yararlandıkları biliniyor. Bu konuda Hobbes'in insanların "doğa durumu" koşullarında en güçsüzlüklerin bile en güçlüyü araçla ya da birleşerek öldürebilecekleri denli doğal eşitliği için bkz. Thomas Hobbes, Laviathan, çev. Semih Lim, İstanbul, 1993, YKY, s.92, Rousseau'nun ünlü "Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip. "Bu bana aittir." Diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. Bu sınır kazıklarını söküp atacak ya da hendeği dolduracak, sonra da hemcinslerine "Bu sahtekâra kulak vermekten sakınız! Meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimse-nin olmadığını unutursanız, mahvolursunuz." diye haykırarak olan adam, insan türünü nice suçlardan, nice savaşlardan, nice cinayetlerden, nice yoksulluklardan ve nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu!" yanı sıra insanların doğuştan, doğadan eşitliği hakkında öteki görüşleri için bkz. J. J. Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 1990, s.135.